

SAKATTA'A HOJIIRRA OOLMAA MALA BARUUF
BARSIIISUU BARATAA GIDDUGALEESSA
GODHATE:MANA BARUMSA SADARKAA 2^{FFAA} MAGAALA
GINDHIIR KUTAA 9^{FFAA} IRRATTI

TIGISTI KORMEE

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO
OG-BARRUUFU FOOKLOORIIF DHIYAATE

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA KOOLLEEJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO, OG-
BARRUUFU FOOKLOORII

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

YUUNIVARSITII FINFINNEE KOOLLEEJII NAMOOMAA
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO
HOG-BARRUUF FOOKLOORII

SAKATTA'A HOJIIRRA OOLMAA MALA BARUUF BARSIIISUU
BARATAA GIDDUGALEESSA GODHATE: MANA BARUMSA
SADARKAA 2^{FFAA} MAGAALA GINDHIIR KUTAA 9^{FFAA} IRRATTI

QORATTUU: TIGISTI KORMEE

GORSA: DINQEESSAA DHEERESSAA

HAGAYYA, 2008/2016.

FINFINNEE

Yuunivarsitii Finfinnee

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruun guuttachuuf Tigitsi Kormee *mata-duree: sakatta'a hojiirra oolmaa mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate: mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiir kutaa 9ffaa irratti* kan xiyyeeffatee qophaa'ee sadarkaa ulaagaa yuunivarsitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Ittigaafatamaa Muummee ykn Qindeessaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Gabaabsa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, Godina Baalee magaala Gindhiir keessatti, manni barumsa sad.2^{ffaa} kutaa 9^{ffaa} barnoota Afaan Oromoo mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate hojiirraa oolmaan isaa maal akka fakkaatu sakkatta'uudha. Haala hojiirraa oolmaa maliichaa xiinxaluuf, odeeffannoo barbaachisu funaanachuudhaaf, qorannoo makaatti dhiimmaa bahamee jira. Mala iddatteessuu carraatiin, barattootni kutaa 9^{ffaa} 240fi mala kaayyeeffataatiin barsiisotni afur filamanii jiru. Odeeffannoon mala makaatiin, odeefkennitootaa irraa walitti qabame, akkaataa walitti dhiyeenya yaada isaaniitiin walitti qindaa'anii bifa lakkoofsaafi ibsaatiin xinxalamaniiru. Argannoowwan gurguddoon qorannoo kanaan bira gahaman: 1ffaan, barsiisonni mana barumsichaa, harka caalaa mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffatterra, mala barsiisaa giddugaleeffatetti fayyadamanii kan barsiisan ta'uu, 2ffaan, miijatummaan haala daree barnootaafi meeshaalee barnootaa, mala barataa giddugaleessaa godhate hojiirraa oolchuuf gahaa kan hin taanee ta'uufi 3ffaan, malli kun hojiirraa ooluuf, qaamoleen isaan ilaalatu hundi, gahee irraa eegamu bahuu qabu kan jedhandha. Dhumarrattis, yaboowwan gurguddoo rakkoo kanaaf ta'uu mala jette qorattuun abdatte, kanneen gadiiti: 1ffaan, barsiisonni mala barataa giddugaleessa godhate fayyadamanii akka barsiisaniif, qaamni ilaalatu gargaarsa barbaachisu gochuu qaba. 2ffaan, malli kun hojiirra akka hin oolleef, wantoota gufuu itti tahan dhabamsiisuuf, qaamni ilaalatuun hundi gahee irraa eegamu bahuu qaba. 3ffaan, faayidaa mala kanaa hubachuun, manni barumsaa, barsiisaan, barataaniifi maatiin waan irraa eegamu gochuu qaba.

Galata

Duraan dursa hojii qorannoo kanaa keessatti jalqabbii naaf tahanii, hanga goolaba qorannichaatti nuffii malee na waliin tahuun gorsa ogummaa kana kan naaf kennan, Obbo Dinqeessaa Dheerressaaf galatni koo guddaa dha.

Itti aansuun, milkaa'ina qorannoo kanaaf,odeeffannoo barbaachisaa ta'e,nuffi malee kan naaf kennan, barsiisotaafi barattoota mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiir guddaan galateeffadha.Akkasumas,deeggarsa yaadaafi qabeenyaa naa gochuun, fiixaan ba'insa qorannoo kanaa keessatti shoora guddaa kan taphatan, obbolaankoo koo, Faasikaa Kormee, Gabruu kormee, Gillee Kormee, Yaadanii Kormee, Naahil Immiruufi Ifniyoom Geetachoo sirritti galatteeffachuun barbaada. Dabalataanis, hojii qorannoo kana keessatti jajjabina kan naaf tahan, maatii koo, Abbaakoo barsiisaa Kormee Mokonnon, haadhakoo Aadde Faranjii Nagarii otoo hin galateeffatiin hin darbu. Dhumarrattis, milkaa'ina qorannoo kanaaf, barreeffaman kan na cinaa dhaabbattaniifi gargaarsa barbaachisaa tahee kan naaf godhan hunda galateeffachuun barbaada.

Gabaajeewwaan

B.B.O-Biiroo Barnoota Oromiyaa

ICDR-Institution of curriculum development and research

Jibsoo

Baraaxii-	missed class
Dhiyaannaa mala barataa gidduugaleessa godhate-	student centered Approach
Gabaabsa-	abstract
Hordofoota fajajoo-	passive listener
Hordofoota si'ataa-	active participant
Kaka'umsa-	brainstorming
Keenyan-	wall
Mala gaaffii dhiyeessuu-	Questioning method
Mala gahee taphachuu-	role playing method
Mala piroojektii-	project method
Mala rakkoo hiikuu-	problem solving method
Marii cimdii-	pair discution
Walgargarsaan barachuu-	cooperative learning
Yaddidama-	theory

Qabeentaa

Qabiyyee	Fuula
Gabaabsa	i
Galata	ii
Gabaajeewwaan	iii
Jibsoo	iv
Qabeentaa.....	v
Tarreeffama Gabateewwanii	viii

BOQONNAA TOKKO

SEENSA	1
1.1. Seenduubee	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	4
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	4
1.3.2. Kaayyoolee Gooree.....	4
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	5

BOQONNAA LAMA

SAKATTA`A BARRUU	6
2.1. Sakatta’a Barruu Yaadrimee	6
2.1.1. Maalummaa Mala Baruuf Barsiisuu	6
2.1.2. Adeemsa Baruuf Barsiisuu Keessatti Gahee Mala Baruuf Barsiisuu	6
2.1.3. Gosoota Mala Baruuf Barsiisuu	7
2.1.3.1. Dhiyaannaa Mala Barsiisaa Giddugaleessaa Godhate.....	8

2.1.3.1.1.Cimina Dhiyaannaa Mala Barsiisaa Giddugaleessa Godhatee.....	10
2.1.3.2. Dhiyaannaa Mala Barataa Gidduugaleessa Godhatee	10
2.1.3.2.1. Bifoota Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessaa Godhatee	12
2.1.3.2.2. Faayidaa Mala Dhiheessa Barataa Giddugaleessa Godhate	13
2.1.3.2.3. Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee Barsiisaafi Barataa	15
2.1.3.2.3.1. Dhiyaannaaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee Barataa.....	15
2.1.3.2.3.2. Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee Barsiisaa	16
2.1.3.2.4. Dhiyaannaan Mala Barataa Giddugaleessa Godhatee Karaalee Itti Hojiirra Oolu.....	18
2.1.3.2.5.Dhiyaannaa Mala Baruu Barsiisuu Barataa Gidduugaleessa Godhaterratti Wantoota Gufuu Ta'an.....	22
2.1.3.2.6. Hanqina Mala Baruu Barsiisuu Barataa Gidduugaleessaa Godhate.....	24
2.2. Sakatta`a Barruu Walfakkii	24
BOQONNAA SADI	
MALLEEN QORANNICHAA.....	26
3.1. Saxaxa Qorannichaa	26
3.2. Mala Qorannichaa.....	26
3.3. Mala Iddatteessuu	27
3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaaname.....	28
3.4.1.Afgaaffii.....	28
3.4.2. Bargaaffii.....	29
3.4.3. Daawwannaa	29

3. 5. Mala Xiinxala Odeeffannoo	30
BOQONNAA AFUR	
XIINXALA RAGAALEE	31
4.1.Duubee Odeeffannoo Kennitootaa	31
4.1.1.Duubee odeefkennitootaa barsiisotaa	31
4.1.2.Duubee Odeefkennitoota Barattootaa	32
4.2. Xiinxala Gaaffilee Mala Baruu Barsiisuu Barataa Gidduugaleeffate Hojiirra Oolmaa Isaa Waliin Walqabatan.....	32
4.3.Malli Baruu Barsiisuu Hojiirra Akka Hin Ollee Wantoota Gufuu itti Ta'an Ilaalchisee.....	43
4.3.1.Qabiyyeen Walqabatee.....	43
4.3.2.Haala Daree Barnootaan Walqabatee	45
4.3.3.Meeshaalee Deeggarsa Barnootaan Walqabatee	47
4.3.4.Haala Yeroon Walqabatee	48
4.4.Gufuu Kan Ta'aniif Furmaata Eeruu Ilaalchisee.....	49
BOQONNAA SHAN	
GUDUUNFAAFI YABOO	52
5.1.Guduunfaa.....	52
5.2.Yaboo	53
Wabiilee	55
Dabalee A.....	58
Dabalee B.....	61
Dabalee C.....	62

Tarreeffama Gabateewwanii

Gabatee 4.1.1.1.Duubee odeefkennitoota barsiisotaa	31
Gabatee 4.1.2.1.Duubee odeefkennitoota barattootaa	32
Gabatee 4.2.1. Gaaffilee raawwii barsiisaatiin walqabatan	32
Gabatee 4.2.2.Shaakala daree keessaatiin walqabatan.....	37
Gabatee 4.2.3. Hojii gareen walqabatee.....	38
Gabatee 4.2.4. Hoji dhuunfaan walqabatee	41

BOQONNAA TOKKO

Seensa

1.1. Seenduubee

Tooftaaleen barsiisuu karaa lamaan ilaalamuu danda’u. Isaanis, mala baruuf barsiisuu barsiisaa gidduugaleessa godhatee (mala kallattii, mala aadaa, mala baratamaa) jedhamuun kan beekamuufi, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate (mala alkallattii, mala ammayyaa, mala hin baratamne) jedhamuun kan beekamudha. Waggoota baay’een dura, malli barsiisuu aadaa, dhaabbatni mala baruuf barsiisuu barsiisaa giddugaleessa godhate, mana barumsaatti gutummaan guutuutti dursaa ta’ee to’achuun, hojiirra oolaa ture.

Yaadrimeen barnoota barattoota giddugaleessa godhate, kan bu’uureffame bara 1905 dura nama “Haywad” jedhamuuniifi bara 1956 nama Dewey’s Work (O’sullivan 2003) jedhamuuni. Dabalataniis, Carl Rodgers, yaada baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate babal’isuun gahee isaa bahee jira. Malli baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, hojiiwwan Piaget fi dhiyeenyatti Malcom Knowels (Burnard 1999) hojjetan keessattis, faayidaa qabeessummaan isaa caqasameera. Haaluma walfakkatuun, barreessaan kitaabolee adda addaa ‘Rodgers’ (1983) jedhamu kitaaba isaa “Freedom to learn for the 805’ jedhu irratti, mala baruufi barsiisuu barsiisaa giddugaleessa godhaterraa gara mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhatetti yoo jijjiirame, barattoonni caalmaatti fayyadamoo ta’uu isaanii ibseera.

Akka Reedfi Bergmann(1995)fi Combs(1997) ibsanitti, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate jechuun, barattootni akka fedhanitti akka barataniif carraa kan kennuufi mala hirmaachisaa ta’edha. Malli kun immoo, keessumaayyuu barataa afaaniif filatamaadha. Barsiisonnis barattoota isaaniif haala miijataa ittiin barsiisan uumuudhaan, guddina sammuu barattoota isaanii kan ittiin saffisiisandha. Kana jechuun, malli barataa giddugaleessa godhate, adeemsa barachuu keessatti barattootaaf gaheen guddaa akka kennamuufi barnoota afaanii waliin dubbiin ykn barattoota hirmaachisuun barsiisuun

bu'aa akka qabudha. Yaada kanarraa akka hubatamutti, malli kun barattootni sammuu bilisaan akka isaaniif miiyatutti akka baratan kan godhuudha. Akkasumas, hirmaannaa barattootaa cimsuun bu'aa qabeessummaa barnootaaf shoora guddaa kan taphatudha.

Malli baruuf barsiisuu duraanii keessatti, barattoonni haala isaan hirmaachisuun barachaa hin turre, carraan isaan qaban, kan barsiisaan beekuufi hubatu qofa fudhachuu ture. Haala barachuu keessattis gaheen barattootaa murtaa'aa ture. Imammata mala barsiisuufi madaalli gosa adda addaa irratti murteessaan barsiisaa qofa ture. 'Duck Worth' (2009) akka ibsetti, malli baruuf barsiisuu barsiisaa giddugaleessa godhate, dandeettii barnoota barattootaa dhorka jechuun barreessee ture. Akkasumas, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate keessatti, barataan si'aa'inaan hirmaachuun, itti gaafatamummaa godhachuun, kallattiin haala baruuf barsiisuu keessatti gahee isaa ni baha.

Mala barataa gidduugaleessa godhate keessatti, barnoota haala si'ataa taheen kennuuf malleen nu dandeessisan baay'eetu jiru. Moore (2001) akka ibsetti, malleen dhiyaannaa mala barataa gidduugaleessa godhate keessatti hammatamaniifi barattoota si'ataa taasisan kanneen akka: mala argannoo, mala piroojektii, walgargarsaan barachuu, mala gaaffii dhiheessuu, hojii garee, mala gahee taphachuu, mala rakkoo hiikaa, hojii dhuunfaa fi kkf akka fakkeenyaatti kaa'eera. Kana jechuun, barsiisaan malleen kana keessaa qabiyyee barnootaa inni barsiisuu waliin kan deemuu filachuun, haala barattoota hirmaachisuu danda'uun akka barsiisuuf isa dandeessisa.

Malli baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate hojiirra akka hin oolleef, wantootni gufuu itti tahan baay'eetu jiru. Akka, Tudor (1964), Farrant (1980), Lue (1998), Shank (1999), Moore, (2001) ibsanitti, kanneen gufuu ta'an:

- Leenjii dhabuu barattootaafi barsiisotaa

-Teessoo miijataa dhabuu

-Kitaabileen barnootaa baay'ina barattootaan walsimuu dhabuu

-Bakkiifi haalli qilleensa garii jirachuu dhabuu

-Yeroon barnootaaf kennamee, gahaa tahuu dhiisuu

-Baay'inni barattootaafi bal'inni daree walsimuu dhiisuudha.

Itoophiyaa keessatti bara 1994 A.L.H tti jalqabee imammatni haaraa bahee, malli barataa giddugaleessa godhate hojiirra ooluu isaa kan ibsudha. Kaayyoon qorannoo kanaas mala kana hojiirra oolmaa isaa sakatta'uuratti xiyyeefata.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Barnoonni afaanii aartummaafi saayinsummaa alatti karaa lamaan dhiyaachuu akka danda'an ibsuun ni danda'ama. Isaanis:mala barataa gidduu galeessa godhateefi mala barsiisa gidduugaleessa godhate, Judor (1996), Combs(1997), Lue(2000), Moore(2001) akka armaan gadiitti ibsaniiru.

Malli barsiisa gidduugaleessa godhate, mala baratamaafi umurii dheeraa lakkoofsisedha. Haala baruuf barsiisuu keessattis, olaantummaan barsiisaa bakka itti sirriittii mul'atudha. Kanarraa kan ka'e, barattoonnii adeemsa barachuu keessatti, si'aa'inaan kan hordofan osoo hin taane, hordofoota fajajoo akka taahan isaan godha. Faallaa isaatiin immoo, haala dhiyaannaa mala barataa gidduugaleessaa godhate yoo ilaallee, barattoonni adeemsa barachuu keessatti hirmaattota adda duree tahu. Haalli dhiyaannaa isaas, mala baruuf barsiisuu barattootaa hirmaachisudha. Malli barsiisaa gidduugaleessa godhate garuu, harka caalaa olantummaan barsiisaa kan itti mul'atudha. Barattootas si'ataafi hirmaachisaa hin taasisu. Kanaafuu, dhiyaannan mala barataa gidduugaleessa godhate keesumaayyuu barattoota afaaniif filatamaadha. Sababni isaas barataan dandeettiwwan afaanii qabutti fayyadamuun adeemsa barachuu keessatti si'aa'inaan hirmaachuun dandeettii dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu carraa itti guddifatu waan kennuufifidha.

Haaluma kanaanis, Itoophiyaa keessatti bara 1994 A.L.H tti jalqabee imammatni haaraa bahee, malli barataa gidduugaleessa godhate hojiirra ooluu isaa kan ibsudha. Haa ta'uyyu malee, malli barataa gidduu galeessa godhate haala imammaataan hojiirra ooluurratti rakkoo akka qabu, Zewude (2005) qorannoo isaa keessatti ibseera.

Kanarraa ka'uun, qorattuun, mallii kun hojiirraa oolmaan isaa maal akka fakkaatuu sakatta'uuf ka'umsa godhatte. Qorannoo kanaanis, gaaffileen bu'uura armaan gadii deebii argatu. Isaanis :

1. Mana barumsa sad.2ffaa Gindhiiritti barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa mala baruuf barsiisuu barataa gidduugaleessa godhateen barsiisuu?

2.Barsiisonni mala barataa gidduugaleessa godhate kana fayyadamanii yeroo barsiisan rakkooleen isaan quunnaman maal fa`i?

3.Wantoota mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffateetti gufuu ta`aniif furmaanni maal ta`u?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kutaa kana keessatti kaayyoon qorannichaa maal maal akka tahe ibsameera. Kunis, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree jechuun adda baafamee ibsameera.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa: mana barumsa Gindhiir sadarkaa lammaffaa keessatti, gosa barnoota Afaan Oromootiin mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessa godhateen barsiisuun akkamittii hojiirra akka oolu sakatta`uudha.

1.3.2. Kaayyoolee Gooree

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa:

✚ Mana barumsa sadarkaa 2^{ffaa} magaala Gindhiir keessatti, barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} mala baruuf barsiisuu barataa gidduugaleessa godhatetti barsiisonni fayyadamanii barsiisuu isaanii addaan baasuu.

✚ Dhiyaannaa mala baruuf barsiisuu barataa gidduugaleessa godhateen fayyadamanii barsiisuu wantoota gufachiisan addaan baasuu.

✚ Dhimmota mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffatetti gufuu ta`aniif furmaata eeruu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoo kana irraa faayidaan argamuu danda`u haala armaan gadiitiin tarreeffamanii jiru:

- ❖ Malli baruu barsiisuu barataa gidduugaleessa godhate faayidaa inni barnoota afaaniif qabu mirkaneessa.
- ❖ Yaadolee gabbisoo tahan kaasuun dhiheessa mala barataa gidduugaleessa godhate irratti barsiisan hubannoo gahaa akka horatu taasisa.

- ❖ Barsiisonni Godina Baalee mana barumsa sadarkaa 2^{ffaa} kutaa 9ffaa magaala Gindhiir, mala barataa gidduugaleessa godhate haala kamiin hojiirra akka oolchaa jiran agarsiisa.
- ❖ Namoota mataduree kanarratti gara fuulduraatti qorannoo gaggeessaniif ka`umsa taha.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Rakkooleen adeemsa baruuf barsiisuu keessatti mudatan baay`eedha. Manni barumsa sad.2ffaa Gindhiir kutaa 9ffaafi 10ffaa, barsiisota soddonii lama qaba. Akkasumas, kutaa 9ffaa keessatti gosni barnootaa kudha lamatu barsiifama. Qorannoon kunis, rakkoo adeemsa baruu barsiisuu mara, kutaalee lamaan, barsiisotafi gosoota barnootaa hundarratti otoo adeemsifamee filatamaa ture. Garuu humnaafi yeroo jiru waliin warreen olii kana hundaratti adeemsisuun rakkisaadha. Waan kana ta'eef, qorannoon kun mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiir, barattootaa kutaa 9ffaafi barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa irratti, wayitii barnoota Afaan Oromoo,hojiirra oolmaa mala baruuf barsiisuu barataa gidduugaleessa godhate, irratti daangeffameera.Sababni manni barumsaa kun filatames, manneen barnootaa Godina Baalee keessatti argaman keessaa, malli barataa giddugaleessa godhate hojiirraa oolmaan isaa rakoo qaba waan jedhameefi. Akkasumas, kutaan 9ffaan sababni itti filatameefii, kutaan 10ffaa sababa qormaata biyyoolessaan odeeffannoo hanga dhumatti irraa funaanuuf rakkisaa waan taheefi.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Hanqinoonni qorannoo kanaas, sababa yeroofi baajeta irraa kan ka'e, mana barumsaa sad.2ffaa Gindhiir keessatti kutaan 9ffaafi 10ffaa otoo jiruu kutaa 9ffaa qofaratti hojjechuu,gosni barnootaa kutaa 9ffaaf kennamu kudha lama ta'ee otoo jiruu barnoota Afaan Oromoo qofarratti xiyyeeffachuu, barnoota Afaan Oromoo irratti xiyyeeffachuun, manneen barnootaa naannawa sana jiran ammachuu dhabuufi barsiisonni mana barumsa kanaa soddonii lama otoo jiranii barsiisota afur qofa irratti qorannoo gaggeessuudha.

BOQONNAA LAMA

SAKATTA`A BARRUU

2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee

Sakatta'an barruu yaada hayyootaati. Kunis, mataduree qorannichaa gidduugaleessa godhachuudhaan yaada hayyootaa sakatta'uurratti kan xiyyeeffatudha.

2.1.1. Maalummaa Mala Baruuf Barsiisuu

Akka Richardfi Rogers (2001:19) ibsanitti, "Malli baruuf barsiisuu adeemsa akka waliigalaatti haala dhiyeenya qindaa'aa irratti hundaa'ee, beekumsa barbaadamu dabarsuuf raawwatudha." Akkasumas, malli karoora waliigalaatti meeshaaleen afaanii ittiin ibsaman ta'ee, isaan kana jidduutti walfaalleessuun kan hin jirreefi hundi isaanii haala dhiheenya filatamaa kan bu'uureffatandha. Yaada kanatti dabaluun, Richardfi Rogers (2001) moodeela Anthony waabeffachuun, akkas jechuun ibsu: malli:

- *Sadarkaa itti yaaxxinni hojiidhaan mul'atudha.*
- *Adeemsa dandeettii murtaa'aa barsiisuun itti filatamudha.*
- *Iddoo qabiyyee murtaa'aa barsiisuun itti filatamudha.*
- *Tartiiba qabiyyeen ittiin dhiyaatus kan murteessuudha. Itti dabaluun, sadarkaalee afaan itti xiinxalamu akka gadiitii ibseera:*
- *Kaayyoon tooftichaa maal akka ta'e,*
- *Qabiyyeen afaanii akkamittii akka filatamuufi qindaa'u,*
- *Akaakuu gochawwaniifi gilgaalotaa maal akka fakkaatu,*
- *Gahee barataafi gahee barsiisaafi kkf irratti xiyyeeffata.*

Akka waliigalaatti yaada kanarraa wanti hubatamu, adeemsa baruuf barsiisuu kamiyyuu keessatti, galma gahinsa barnootaaf, malli bakka guddaa kan qabu ta'uusaati.

2.1.2. Adeemsa Baruuf Barsiisuu Keessatti Gahee Mala Baruuf Barsiisuu

Adeemsa baruuf barsiisuu keessatti malli barsiisuu, barsiisaan afaanii tokko qabiyyee barsiisuuf qopheesse, akkamitti otoo barsiisee adeemsi baruuf barsiisuu milkaa'ina akka argatuufi, beekumsi afaanii sammuu barattootaa keessatti akkamitti akka gurmaa'u saayinsii agarsiisuudha. Richards and Rodgers (1986). Yaada kanatti dabaluun, Eliyas (1997) Petty (2004) waabeffachuun akka ibsetti, adeemsi baruuf barsiisuu bu'aa gaarii akka argamsiisuuf, barsiisonni mala baruuf barsiisuu filatan fayyadamuun barsiisuu qabu.

Akkasumas, yeroo barsiisan waan isaanirraa eegamu raawwachuu qabu jechuun ibseera. Yaada kanarraa wanti hubannu, adeemsa baruuf barsiisuu galmaan geessisuuf malli ittiin baratamuufi barsiifamu gahee guddaa qaba. Malli kunis barsiisaan qabiyyee barnootaa akkamittii akka barsiisuu, akkamittii akka baratan, maal irratti akka xiyyeeffatan, akkamitti akka madaaluufi madaalaman, haala to'annaa daree adeemsa barsiisuu keessatti agarsiisa.

2.1.3. Gosoota Mala Baruuf Barsiisuu

Hayyoonni gosoota mala baruuf barsiisuu karaa garagaraa qoqqooduun ilaalu. (ICDR 1999) irratti, hayyoonni garagaraa haala garagaraan malli baruufi barsiisuu akka qoodamuu danda'uufi qoqqoodinsa kana keessattis isa tokko isa kaan irraa addaan baasuun rakkoo akka ta'e ibsaniiru. Haalli hayyoonni itti qoqqoodaanis kanneen gadiiti.

- ✚ Barataa gidduu galeessaa kan godhateefi barsiisaa gidduu galeessa kan godhate (teachers centered vs student centered)
- ✚ Kallattiifi alkallattii (direct instruction and indirect instruction)
- ✚ Aadaafi amayyaa (traditional and modern)
- ✚ Baratamaafi baratamaa kan hin taane (conventional and non conventional)

Malleen baruufi barsiisuu olitti tarraahan haala garagaraan ibsamanis, bay`een isaanii yaada walfakkaataa kan qabatanidha. Qoqqoodinsi kunis, kan mala baruufi barsiisuu keessatti sadarkaa hirmaannaa barattootaa nuttii mul`isanidha. Haaluma kanaan (Capel et al 1995) akka ibsanitti, qoqqoodinsi kallattiifi alkallattii jedhurratti, kallattiin (barsiisaa gidduugaleessaa kan godhate, buleessa, ibsa kennaa, waan martuu barsiisaan kan dalagamu) yoo tahu, alkallattiin (barataa gidduugaleessaa kan godhate, diimookiraatawaa, hirmaachisaadha) jechuun qabxiilee olii ka`umsa godhachuun kanneen gadii ibseera.

1. Maddi beekumsaa-handhuurri ykn ka`umsi beekumsaa eenyudha?
2. Gahee barsiisaa-gaheen barsiisaa haala miiressuu moo odeeffannoo kennuudha?
3. Barataa-barataan si'aayinaan kan hojjetudhaa?
4. Haala madaalli-seerri madaallii qabatamaa moo qabatamaa miti?

Kuni kan mul'isu, qoqqoodinsi mala baruuf barsiisuu garagara ta'us, yaadni isaanii garuu walfakkaataa ta'uu isaati. Sababni isaas, warreen qoqqoodan, barsiisaas tahe barataan adeemsa barumsaa irratti hundaa'uudhaani. Kanarraa ka'uun, malleen kanneen bakka lamatti qofa qooduun ilaalaniiru. Isaanis, mala barataa gidduu galeessaa godhateefi mala barsiisaa gidduu galeessa godhatedha. Itti ansinee malleen kana tokkoo tokkoon ilaaluu dandeenya.

2.1.3.1. Dhiyaannaa Mala Barsiisaa Giddugaleessaa Godhate

Malli barsiisaa gidduugaleessa godhate, moggaasa maqaa garagaraa qaba. ICDR (1999) yoo ibsuu, hayyoota garagaraan maqaa kan akka mala kallattii, mala aadaa, mala baratamaa jedhamuun waamamaa akka ture lafa kaaha. Kunis, garaagarummaa moggaasa maqaa malee yaadaa akka hin taane ibsameera.

Dhiyaannaan kun, itti gaafatamummaafi dursa barsiisaaf kenna. Barsiisaan gocha daree keessatti raawwatamuuf, handhuuraafi barattootaaf beekumsa harkaa caalaa kan kennuu tahee yaadama. Muttasa and Wills (1994), Eggen and Kauchax (1996), ICDR (1999), dhiyaannaa mala barsiisaa gidduugaleessa godhate, haala kanaan ibsu. Dareen mala baruuf barsiisuu barsiisaa gidduugaleessaa godhateen adeemsifamu, olaantummaa barsiisaatiin duraa duubni isaa eegamee kan dhihaatuufi kan gocharratti hin xiyyeeffanneedha. Barsiisaan qabiyyee qindeessuun, ibsuun, hubannoo barattootaa cimsuuf, fakkeenyoote adda addaa kennuun gahee guddaa taphata. Malli barsiisaa gidduugaleessa godhate, barsiisaan gaheen inni qabu olaanaa akka taheefi dursaa akka tahe yaada hayyootaa irraa ni hubatama. Dhiyaannaan kunis, barattoonni walii isaanii walirraa akka baratan gochuurra, waan barachuu qaban sana guutummaatti barsiisaan akka barsiisu kan godhudha.

Borich (1984) akka ibsetti, dhiyaannaa kana keessatti, barsiisaan adeemsa barnootichaa keessatti dursaafi beekumsa maraa akka qabutti yaadama. Barsiisaan adeemsa barnootaa keessatti, gahee guddaa kan taphatuudha jedha. Akkasumas, (Eggen, and Kauchax, 1996) yoo ibsan, mala kana keessatti, barataan meeshaa duwwaa, barsiisaan immoo meeshaa duwwaa kanatti kan guutu taasifameetu fudhatama. Sababa kanaan, barsiisaan kennaa, barataan immoo dirqamaan fudhataa, barataan kan barsiisaan itti hime yaadachuun gaaffilee kan deebisu ta'a. Yaada kanarraa wanti hubatamu, malli barsiisaa giddugaleessa

godhate, fedhii barsiisotaan kan adeemsifamuufi hirmaannaa barattoota kan hin dhimmamne ta'uusaati.

Yaada olii gabbisuun, (ICDR, 1999) keessatti akka ilaalametti, mala baruuf barsisuu kana keessatti, barsiisaan kan inni fayyadamu boronqiifi dubbii (chalk and talk) yookiin barsiisaa ofumasaa qofa si'ataa kan godhuufi barattoota garuu dhaggeeffattoota fajajoo kan godhudha. Barsiisaan barattoonni gabatee gurraacharraa barreeffama dabtara isaaniitti akka garagalchatan, yookaan kitaaba barnoota isaaniirraa yaadannoo akka fudhatan godha. Dhiyaannaa barnootaa keessattis gahee guddaa kan qabu barsiisaadha. Barattoonni immoo, kan barsiisaan jedhe qofa kan dhaggeeffatan, kan inni barreesse qofa kan dubbisan, dimshaashumatti, adeemsi barnootichaa fedhii barsiisaarratti kan hundaa'eedha.

Macharia and Waria,(1994), amaloota dhiyaannaa mala barsiisaa giddugaleessa godhate haala kanaa gadiin gabaabsee ibseera.

- *Barsiisaan barataa caalaa si'aayinaan kan hirmaatuudha.*
- *Barsiisaan ibsa kennuufi hordofuu keessatti si'ataadha.*
- *Barsiisaan yeroo barsiisu barattoonni hordofoota fajajoodha.*
- *Teessoon barattoota geengoon osoo hin taane tarreedhaan kan taa'edha.*
- *Gaheen barattoota inni guddaan, callisanii dhaggeeffachuufi barreeffama gabatee gurraacharraa garagalchuudha.*
- *Hojiin garee hin jiru.*

Plass, (1998) immoo, dhiyaannaa mala barsiisaa giddugaleessa godhate, haala kanaa gadiin ibseera. Harka caalaa barattoonni ajaja fudhachuun baratu malee, barnoota daree isaaniirratti hundaa'uun jireenya isaanii guyyaa guyyaa keessatti rakkoolee isaan quunnamaniif furmaata itti hin kennan. Sababa kanaanis, malli barsiisaa giddugaleessa godhate kun barattoonni rakkoolee garagaraa jireenya isaanii keessatti isaan quunnaman akka furataniif osoo hin taane yaada barsiisaa qofa akka dhagahan kan taasisudha. Yaada kanarraa wanti hubannu, dhiyaannaan mala barsiisaa gidduugaleessa godhate, barattoonni beekumsa barsiisaa qofa akka fudhatan godha. Xiyyeeffannoon barnoota barataa irratti osoo hin taane barsiisaafi kitaaba barnoota irratti taha. Kanaafuu, malli barsiisaa gidduu galeessa godhate gocharratti osoo hin taane yaadiddama irratti xiyyeeffata. Sababa kanaaf, akka barataan shaakala gochaa adda addaa godhu carraa hin

kennuufii. Barnoonni kennamu fedhii barataan otoo hin taane kan barsiisaarratti waan xiyyeeffatuuf akkasumas, barsiisaan haala barbaadeen kan barsiisu waan taheef, barattoonni kaka`umsafi xiyyeeffannoon barumsaaf qaban gad bu`aa ta`a.

2.1.3.1.1. Cimina Dhiyaannaa Mala Barsiisaa Giddugaleessa Godhatee

Malli dhiyaannaa barsiisaa giddugaleessaa godhatee, olaantummaan barsiisaa keessatti mul'atus, cimina mataasaa qaba. ICDR (1999), Shankfi kanneen biro (1999) akka ibsanitti, ciminni mala kanaa akka armaan gadiiti:

- Ergaawwaan baay'ee yeroo gabaabaa keessatti dabarsa.
- Sadarkaa sadarkaadhaan barsiisuufi, wantootaa rakkisoo ta'an ibsuuf bu'aa qabeessaafi filatamaadha.
- Barsiisaadhaan dursama.

2.1.3.2. Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhatee

Malli barataa giddugaleessa godhate, mala alkallatti, mala ammayyaafi mala baratamaa hin taane jedhamuun, hayyoota garagaran moggafamee akka ture ICDR(1999) ibsa. Kunis kan agarsiisu, maqaan isaanii garaagara haa ta'uyyuu malee, yaadni isaan of keessatti qabatan walfakkaataa tahuu isaati.

Hayyoonni waa'ee mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate kan barsiisaa giddugaleessa godhate waliin walbira qabuun ibsu.(Brand 2000:179) malleen dhiheessa barnootaa walbira qabuun haala armaan gadiin ibsa.

Adeemsa barsiisuu durii keessatti waan barattoonni akka baratan barbaadame hundi guutummaan guutuutti karaa barsiisaa darbaaf. Waan kana taheef hirmaannaan barattootaa bay'ee gad bu'aadha. Malla barataa giddugaleessa godhate keessatti garuu, hirmaannaan barattootaa guddaa waan taheef, akkasumas, si'aa'iinaan kan hordofan waan taheef, gaheen barsiisaa karaa itti agarsiisuu taha. Kanaafuu barattoonni caarraa dandeettiwwaan afaanii itti gabbifatan argatu. Kunis callisanii dhaggeeffachuurraa beekumsa gadi fagoo akka goonfatan taasisa.

Yaada olitti ibsamerraa akka hubatamutti, malli barsiisaa giddugaleessa godhate hirmaannaa barattootaa malee yaada barsiisan qofa kan raawwatamudha. Malli barataa giddugaleessa godhate garuu, adeemsa barachuu keessatti gaheen barataa guddaadha.

Akkasumas, fedhiin barataan barumsaaf qabu waan dabaluuuf beekumsa garagaraa akka argatan taasisa.

Bonwell and Elison (2003:38) akka ibsanitti ”Dhiyaannaan hirmaachiisaa ta’e barattoonnii dhaggeeffattoota fajajoo tahuurra si`aa`inaan hirmaattoota akka tahan gargaara.” Ibsa beektota kanaarraa akka hubannutti, malli barataa giddugaleessa godhate, adeemsa barnootichaa keessatti, barattoota handhuura kan godhu yookiin immoo dursa kan kennuufidha.

Malli barataa giddugaleessa gadhate barattootaaf dursa waan kennuuf, barattoonni guutuummaan guutuuttii akka barbaadanitti akka barataniif carraa kenna. Adeemsi barnootichaas, fedhii barattootaa ka’umsa kan godhateedha. Yaada kana ilaalchisee, (Reed and Bergemann 1995) yoo ibsan, mala barataa gidduu galeessaa godhate jechuun, akka fedhanitti akka barataniif carraa barattootaaf kan kennudha. Barsiisonnis, barattootaa isaanif haala miijataa ittiin barsiisaan uumuudhaan, kan guddina barattootaa ittiin saffiisiisandha. Dhiyaannan kun, barattoota rakkoo qaamaa yookaan sammuu qaban, haala ittiin sammuu bilchaachuu danda`aniifi hirmaannaa bu`a qabeessa taasisuu kan danda’an haala qabannaa dareeti. Akkasumas, Zewude (2005), Dhiyaannan kun ilaalchaafi milkaa’ina barattootaa irratti gahee guddaa taphata. Barattoonni aadaa isaaniifi jiruuf jireenya isaanii guddisuuf kaka’umsa godhatu. Barsiisonnis, adeemsa baruuf barsiisuu geggeessuurraa of qusatani, barattoonni ofuma isaanii waa’ee barnoota isaanii akka mari’ataniifi hojjetan, qorannoo mataa isaanii akka adeemsisaniif bakka itti kaka’umsa argataniidha jechuun ibsa.

Yaada kanarraa wanti hubannu, malli baraaf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, adeemsa barnootaa keessatti carraa barattootaaf waan kennuuf, barattoonnii feedhiifi kaka’umsaan barnoota isaanii akka hordofaniifi ofitti amanamummaa akka qabaatan gargaara.

Bonwell and Elison (2003) waa’ee mala kanaa yoo ibsan, barattoonni waan dhaggeeffatanirra waanti hojjetan caaluu qaba. Barattoonnii dubbisuu, barreessuu, mari`achuufi adeemsa rakkoo hiikuu keessatti hirmaattoota adda duree ta`uu qabu. Waan kana taheef, mala kana keessatti barattoonni gochaan baratu. Dabalataanis, ICDR (1999)

keessatti, adeemsa baruuf barsiisuu si`ataa gochuuf, yadooleen ijoo armaan gadii ilaalamuu akka qaban ibsameera.

- ❖ *Barachuun bu`aa qabeessa kan tahu, barattoonni fayyadamtoota yoo tahan, barnoota isaanii jireenyaa isaanii waliin yoo walqabsiisaniifi si`aa`inaan yoo hordofan qofaadha.*
- ❖ *Barnoonnii bu`aa qabeessa tahe, wantoota dhugaa tahan yaadachuufi beekumsa tarreessuu miti.*
- ❖ *Waan dhugaa tahe qofa barachuun, barattoonni wantoota gadi fageenyaan akka hubataniifi rakkoo hiikuu keessattii akka hirmaatan isaan hin qopheessu.*
- ❖ *Barachuun, barattoonni rakkoo isaanii akka hiikkatan, odeeffannoo naannoo isaanii jirurraa akka fayyadamaniifi ofiisaaniif ,maatii isaaniif, akkasumas, hawaasa isaaniif jireenya fooyya`aa akka uuman isaan qopheessa.*
- ❖ *Barattoonnii ilaalchawwaniifi karaalee garagararraa akka hubataniif, galma guddarraa akka gahaniif madda odeeffannoo garagaraa kennuufii qabna.*
- ❖ *Rakkoolee barattoota fayyadan kaasuu qabna. Fedhii barattootaa irratti hundaa`uuniifi beekumsa isaan duraan qaban ka`umsa godhachuun, barnootaaf dadamaqinaan akka kaka`an gochuu, gaaffilee barbaachisoo tahan dhiheessuufii, yaadaafi hubannoo qaban baasanii akka gaafatan isaan kakaasa.*
- ❖ *Barattoonni waan barataniifi waan hojjetaniif milkaa`ina gonfachuu akka danda`anitti akka ibsaniif jajjabeessa.*
- ❖ *Barnooticha yaadrimee duraan jiru irratti hundaa`uun qindeessuu qabna. Kunis, yaadolee calla barnootichaa yaada ijoo jalatti ijaaruudha. Kun kan agarsiisu, akka barattoonni yaadawwan ciccitoo kan walqabatinsa hin qabne, walii isaanii kan waldhiitaniif hin saaxilamneefidha.*

2.1.3.2.1. Bifoota Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessaa Godhatee

ICDR (1999) irratti yoo ibsu, dhiyaannaa haaraa mala barataa giddugaleessa keessatti, barattoonni odeefaannoo kallattiin barsiisaarraa hin argatan. Barnoota isaanii jiruu guyyaa guyyaa isaanii wajjiin walbira qabu, irratti mari`atu, ibsu, yaada waliigalaa kaa`uun irrattii waliigalu jechuun yoo ibsu, yaada kanatti dabaluun, (Aggrawel 1998) akka ibsetti, barattoonni, madda odeeffannoo barsiisaan isaanii kennufii akkasumas, kitaabolee barnootaa ka`umsa godhachuun, si`aa`inaan hojjechuuf, gaafachuuf, odeeffannoo irratti hundaa`uun dubbachuuf, odeeffanicha gadi fageenyaan yaaduun gabaasa dhiyeessuuf yaali godhu.

Haaluma walfakkaatuun, (Squazzin fi Graan 1998) yoo ibsan, malli dhiyaannaa barataa giddugaleessa godhatee, adeemsa hawaasummaa kan qabufi innis xiyyeeffannoon isaa namoota adda addaa walitti fiduufi yaadolee, barsiifataalee, ilaalchawwan namootni kun qaban, akka waljijjiran gochuuti. Akkasumas, (Lue 2000) yoo ibsu, dhiyaannaan isaa waliigaltee uumuuniifi si`aa`inaan hirmaachuun barattoonni hubannoo isaanii akka guddisan gargaara. Adeemsa barattoonnii handhuura barnootichaa itti tahani dha. Yaada hayyoota kanarraa wanti hubannu, malli barataa giddugaleessa godhate, barattoonni barnoota isaanii haala qabatama naannoo isaanii wajjiin walqabsiisanii akka barataniifi hirmaattotta adda duree tahuun akka beekumsa gonfatan taasisa.

Eggen fi Kauchax (1998) adeemsa baruuf barsiisuu keessatti, barataa akka handhuuraatti hirmaachisuun:

Qorannoowwan yeroo ammaa xiyyeeffannoon isaanii gahee barataa irrattidha. Innis, barattoonni adeemsa barachuu keessatti callisanii taa`uun barsiisaarra odeeffannoo fudhachuu yookaan garagalchuu akka hin qabne kan agarsiisudha. Kun kan ibsu, barattoonni adeemsa baruuf barsiisuu keessatti si`aa`inaan akka hirmaataniifi qabiyyee baratan hubannoo duraan qaban waliin akka walitti fidan gochuudha. Haala kanaanis, barattoonni, hirmaannaa si`ataa tahe kana keessatti beekumsa haaraa horatu (ful.83).

Yaada olii irraa akkuma hubannu, barattootni daree keessatti ofii isaanii of kakaasuun waan baratan qabatama naannoo isaanii waliin walqabsiisuun kan baratan yoo ta'e, hubannoo bilchaataafi gadifagoo argachuu danda'u

Plass (1998) akka ibsutti, dhiyaannaan hirmaachisaa tahe, barattootni beekumsa duraan qaban irratti hundaa'anii beekumsa haarawa ta'e ijaaruuf waan fayyaduuf, isa bu`uuraafi faayidaa qabeessa ta'edha. Gaheen barsiisaa, barattootaaf haala miijessuu, karaa itti agarsiisuu, gargaaruu, ilaaluufi madaaluudha. Kana jechuun, barsiisaan akka gargaaraa waliin hojjechuudha malee, odeeffannoo kennuun qofa irraa hin eegamu. Garuu barattoonni gareen, falmiin, waa uumuunii fi k.k.f.niin hubachuuf akka isaan dandeessisu haala kamiin akka barachuu qaban haala miijessaaf.

2.1.3.2.2. Faayidaa Mala Dhiheessa Barataa Giddugaleessa Godhate

Malli dhiyaannaa barataa giddugaleessa godhate, irra caalaa gareedhaan akka hojjetaniif carraa waan kennuuf, adeemsa barachuuf gahee guddaa taphata. (Bonwell fi Elison 2003)

waa`ee kanaa yoo ibsan, malli barataa giddugaleessa godhate, barnoota barattootaarratti hirmaannaa cimaa waan qabuuf, adeemsa barachuu keessatti bu`uuradha. Qorannoowwan bay`een akka ibsanitti, dhiyaannaan barnoota hirmaachisaa tahe, walitti dhufeenya barataafi mana barumsaa, barataafi barataa, bu`aa barumsaa, dandeettii waliigaltee, dandeettii yaaduu, hojii garee, ilaalcha barnootaaf qabaniifi fedhii barachuu guddisa.

Kanaafuu, akkuma olitti ibsame, dhiyaannaan barnootaa hirmaachisaa tahe, barattoonni callisanii fudhachuura, adeemsa barnoota isaanii keessatti hirmaattoota gahee mataa isaanii qabanitti akka jijjiiraman isaan godha. Kun kan ta`uufii danda`es, dhiheessi hirmaachisaa ta`e, walitti qabama gochaawwani qofa osoo hin tane, ilalcha barnoota barsiisaafi barataa bu`aa qabeessa godhudha. Kaayyoon dhiyannaaa hirmaachisaa, barattootaa hubannoo yeroo dheeraa akka qabaatan, maaliifi akkamitti akka barachaa jiran akka yaadaniifi itti gaafatamummaan guddaa barnoota isaani irratti akka itti dhagahamu kakaasuudha. (Silberman 1996)

Barnoota bu`aa qabeessa ta`e argamsiisuuf, mala barata giddugaleessa godhateefi gochawwan garagaraa daree keessaa barbaachisoodha. Sababbii isaas, (ICDR 1999 :66) irratti akka ibsametti:

- *Si`ataa yoo taane caalaattii ifa nuuf ta`a .*
- *Hirmaataafi si`ataa yoo taane caalaatti yaadanna.*
- *Barnoonni hirmaachisaa ta`e, keesumaayyuu barattoota dargageeyyiif harka caaluu barbaachisaadha .*
- *Barattoonni dargageeyyiin, waan baratan jireenya isaanii waliin walqabsiisuun waan haaraa iraa baratu ,hiika qabessas ta`a.*
- *Wantoota yaadachuuf barachuura beekuuf barachuun gaariidha.*
- *Barnoonni hirmaachisaan beekumsa yeroo dheeraa argamsiisa.*
- *Barnoonni hirmaachisaan hirmaannaa waan cimsuuf, barattoonni dandeetti waa yaaduu isaanii sadarkaa gudaarra akka gahu isaan dandeesisa .*
- *Gochawwan walitti dhufeenya bu`aa qabeessa ta`e akka fidaniif fayyada.*
- *Dhiyaannaan hirmaachisaa ta`e, akka barattoonni hawaasa dimookratawaa ta`e keessatti hirmaatan isaan qopheessa.*

Yaada olii wajiin walqabsiisuun (Chet et al 1993:81) akka ibsanitti, adeemsa barachuu bu`aa qabeessa ta`e dhugoomsuuf hirmaannaan bu`uura ta`uusaa haala armaan gadiin ibsaniiru.

Barnoonni dhugaan yaadachiisuu miti. Wantoonni yaadannu, harkii caalaan salphaatti kan dagatamanidha. Barachuun waan barannee yaadachuuf waan hunda funaanuu tahuu hin danda`u. Barattoonni xinxaaluu qabu. Barachuun kan dhufu, haalota garagaraa keessatti miirotaan ibsamuuni. Barnoonni hirmaachisaa yeroo tahutti, barattoonni gaaffilee deebisuuf yeroo hirmaatan, waan haaraa tokko hubatu, rakkoo hiikuuf odeeffannoo argatu yookiin hojii hojjechuuf kallatti argatu. Barataan mariin inni barattoota biro waliin godhu akka hubatuufi haala gaariin akka baratu isa dandeessisa.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, malleen dhiyaannaa mala barataa giddugaleessa godhate keessatti hammataman, barattootni qabatamaan akka barataniif gargaara. Barnoonni akkasitti baratamu immoo, hubannoo waan dabaluuf, salphaatti akka hin daganne isaan gargaara.

2.1.3.2.3. Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee

Barsiisaafi Barataa

Zewuden (2005) Garknsfi Redman (1986) waabeffachuun , akka ibsetti, yeroo dhihootii as, malli baruuf barsiisuu haala itti barsiifamu ofii qopheessuu kan jedhuufi qindaa`inniifi gurmaa`inni daree keessaas, barsiisaarratti osoo hin taane, gocha barataa giddugaleessa godhachuurratti kan xiyyeeffatudha. Kun immoo, barattoonni barnoota isaaniirratti itti gaafatamummaa akka fudhatan qofa osoo hin taane, fedhii nama dhuunfaas ilaalcha keessa galcha. Ibsa hayyootaa irraa waanti hubannuu, dur kan ture dhiyannaan mala barsiisaa giddugaleessa godhate, barattoonni ofii tattaafatanii beekumsa akka hin arganne kan godhuufi feedhii barattootaarratti kan xiyyeeffate hin turre. Yeroo dhihootii as kan jalqabe, dhiyannaan mala barataa giddugaleessa godhate garuu, barataa bu`uura kan godhateefi hojiin harki caalaan kan hojjetamu barataan waan taheef, wantoota gadi fageenyaan akka hubatan taasisaan. Gochawwan daree keessatti raawwatamanis, fedhii barattootaa irratti kan hundaa`an waan tahaniif, barnooticha nuffii malee hordofu. Waan kana taheefis, sochii barataa kanaaf xiyyeeffannoo kan kennu, dhiheessi barataa giddugaleessa godhate, gahee barsiisaafi barataa tokko tokkoon ilaaluuf yaala.

2.1.3.2.3.1. Dhiyaannaaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee

Barataa

Nunan (1988) dhiyaannaa mala barataa gidduugaleessa godhate, daree barnootaa keessatti, gahee inni qabu akka armaan gadiitti tarreesseera.

- ✚ *Barattoonni itti fayyadamaafi qopheessa meeshaa deeggarsa barnootaarratti hirmaannaa cimaa godhu.*
- ✚ *Gaheen barattootaa gochaafi sadarkaa barsiisaa waliin sirritti kan walqabatedha.*
- ✚ *Kennuufi fudhachuurratti waliigaltee uummatu.*
- ✚ *Dhaggeeffataa tahuurra, qabiyyee barnootichaa irratti xiqqaatus hordoffii taasisuu danda'u.*
- ✚ *Barnootichaan guddina isaaniirratti itti gaafatamummaa akka fudhatan godhaan.*
- ✚ *Jireenya hawaasummaa keessatti, hirmaannaa akka taasisan irraa eegama. Barattoonni xinsammuu isaanii keessatti, adeemsi barsiisuu garagara tahuu hubatu.*
- ✚ *Barattoonni barnoota isaanii akkamittii barachuu akka qaban, kan isaan gargaaru karaa bilisa taheen dandeettiiwwan isaanii gabbifatu.*

Zewude,(2005), (Dickison 1987) wabeeffachuun yoo ibsu, malla barataa giddugaleessa godhate, barattoonni yoo baratan gochaalee raawwatan haala kanaa gadiin tarreesseera.

- *Daandii jireenyaa kan mataa isaanii barbaadu.*
- *Odeeffannoo waa'ee itti fayyadama afaanii walitti qabu.*
- *Hojjetoota cimoo ta'u.*
- *Ofitti amanamummaa horatu..*
- *Mala yaadachuuf isaan fayyadutti gargaaramu.*
- *Hojii dogoggora hin qabne hojjechuuf yaalu.*
- *Dandeettii xinqooqa isaanii fayyadamu.*
- *Qabiyyee irraa hubachuu danda'u.*
- *Dubbachuuf barreessuurratti dandeettii addaa fayyadamuu danda'u.*
- *Garaagarummaa waantotaa hubatu.*
- *Akkamitti barachuu akka qaba beeku.*

Hayyoonni dhiyaannaa barataa giddugaleessa godhate, gahee inni barnoota afaanii keessatti qabu tokko tokkoon ibsaniiru. Yaada olii irraa wanti hubatamu, malli barataa giddugaleessa godhate, barattootaaf dandeettii garagaraa haala itti goonfachuu danda'an waan isaan qajeelchuuf, ofitti amanamummaan akka baratan isaan kakaasa.

2.1.3.2.3.2. Dhiyaannaa Mala Barataa Giddugaleessa Godhate Keessatti Gahee

Barsiisaa

Dhiyaannaa mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, barsiisonni gochawwan bay`ee kan raawwatani dha. Dhiyaannaa kana keessatti, gahee barsiisonni qaban (Combs fi Whisler 1997) yoo ibsan, barsiisonni qabiyyee barnootichaa kan beekan, barattoota hunda waliin gareen kan hojjetaniifi akka guddiftoota isaanitti ittigaafatamummaan kan itti

dhagahamudha. Akkasumas, barattoota isaanii kan kabajan, fedhii barattoota isaaniin kan gammadan, guddina beekumsa barattootaarratti hirmaattota kan tahanidha. Kana malees, dhiyaannaa kana keessatti, barsiisonni ofitti amanamummaa kan qabaniifi dungoo beekumsa kan ibsan, barattoota isaaniif barachuuf haala miijataa kan uuman, adeemsa barnootichaa dandeettii barattootaa waliin kan walsimsiisan, yaadrimeewwan garagaraa kan walitti fidanidha. Mala garagara fayyadamuun kan barsiisan, hordoffii gaarii tahe daree keessatti kan godhaniifi dadhabina isaanii kan fudhatanidha. Malli barataa giddugaleessaa godhate, dhiyaannaa isaatiin, gochaaleen daree keessatti raawwataman baay`inaan barattootaani. Adeemsa kana keessattis, gochawwan barsiisaan raawwatu, barattoota jajjabeessuu, mari`achiisuufi kakaasuudha.

Adeemsa hojii isaanii keessattis, barsiisaan rakkoolee isaan qunnamaniif kallattii furmaata itti argatan agarsiisuun, garee keessatti hirmaachuun mari`achiisa. Yaada kana cimsuu, Wasyihun (2006) akkasitti ibsa: barnoota afaanii barattoota irratti xiyyeeffachuun qindeessuun, waliigaltee uumsisuun, fedhii barattootaa hubachuufi baay`ina madda odeeffannoo isaan barbaachisu hojiiarra oolchuuf isaan gargaara. Kana malees, barattoonni maal barbaadu? Maaliis godhu? Dandeettiin isaanii hangam? Gaaffiiwwan jedhan deebisu. Barattoota dandeetti isaanii adda baasuuf, ramaduuf, madda odeeffannoo isaanii karaa sirrii taheen fayyadamuufi cimsuuf, adeemsa barnoota barattootaa hordofuuf, akkasumas hirmaanna isaanii cimsuun barnootarratti ilaalchawwan faayidaqabeessa tahan kennuuf akka isaan dandeessisu gargaraan jechuun barsiisaan dhiyaannaa isaatiin gahee inni qabu ibseera.

Barsiisaan barnooticha karaa qabsiisuufi daree gahumsaan hordofuun irraa eegama. Kana milkeessuuf, immoo (Reed fi Bergman 1995) qabxiiwwan gadii eeraniiru.

- *Ajaja sirriifi nama hin mormisiisne kenna.*
- *Shaakalootaafi bifa isaanii murteessa. Bakka barumsaa murteessuun barattoonni galma barumsichaa akka beekan godhaan.*
- *Walgargaarsaan barachuufi karaa rakkoo hiikan gareedhaan tahanan akka fayyadaman kakasa, jajjabeessa.*
- *Shaakaloonni daree keessatti hojjetaman odeeffannoo waljijjiiruuf kan hin dandeessisne walgargaaruuf carraa kan uuman, ilaalcha waliif qabaachuu kan fidan tahuusaaniin sakkata`uun tajaajila isaanii mirkaneessuu, madaaluu kan jedhanidha.*

2.1.3.2.4. Dhiyaannaan Mala Barataa Giddugaleessa Godhatee Karaalee Itti

Hojiirra Oolu

Mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, barnooticha haala si'ataa ta'een kennuuf, malleen baay'eetu jiru. Moore, (2001) akka ibsetti, dhiyaannaa kana keessatti kan haammatamaniifi barattoota si'ataa kan taasisan, malleen baay'een akka jiraniidha. Haata'umalee, kan baratamaniifi yeroo baay'ee kan faayidaarra oolan hanga tokko ni ilaalamu. Isaanis, mala argannoo (discovery learning), mala piroojektii (project method), walgargaarsaan barachuu (cooperative learning), mala gaaffii dhiheessuu (questioning method), hojii garee (group work), gahee taphachuu (role playing method), mala rakkoo furuu(problem solving method)fi kkfdha.

A. Mala Argannoo

Moore, (2001) akka ibsutti, malli argannoo barataan gocha rakkoo hiikuurratti hirmaachuun beekumsa yookiin dandeettii isaa karaa ittiin guddifatuudha. Barattoonis dandeettii isaanii fayyadamuun, waantota haaraa karaa ittiin barachuu danda'an akka ta'e dubbatu. Malli argannoo, faayidaaleen inni qabu; ICDR, (1999) irratti ibsameera. Isaanis kanneen armaan gadiiti;

- ✓ *Barattoonni kaka'umsa mataa isaaniitiin, bilisa ta'anii yaaduun, beekumsa akka gonfataniif carraa kenna.*
- ✓ *Barattoonni karaa itti beekumsa gonfatan akka beekaniif garagaara. Kun, hubannoo isaaniitiin odeeffannoo sassaabbachuufi gurmeessuun beekumsa argachuu agarsiisuufi.*
- ✓ *Barnootichi caalaatti fudhatama akka qabaatuf, sammuu barattootaa keessatti akka hafuufi haarawaa akka ta'u gargaara.*
- ✓ *Kaka'umsaafi fedhii dabala.*
- ✓ *Dandeettiin isaanii akka guddatu odeeffannoo kecnnuun dandeettii rakkoo hiikuu isaanii akka dabaluu taasisa.*
- ✓ *Barattootaaf bilisummaa kennaaf.*
- ✓ *Beekumsa isaanii dandeettii isaanii dandeettii uumamaan qaban waliin akka fayyadaman gargaara.*
- ✓ *Waliigalteen walii isaanii gidduu akka jiraatu gargaara.*

B. Mala Pirojektii

Abdurahaman (1983) akka ibsetti, malli proojektii, barattoonni daree yookiin mana barumsa tokkoo haala naannoo isaanii waliin ta'uun kan ittiin xiinxalaniidha. Qorannichi kan adeemsifamus, barsiisaan dura bu'uun, barattoonni immoo hirmaattota ta'uunidha.

Itti aansuunis, adeemsa barnootichaa haala kamiin akka qindeessuufi mala kanatti fayyadamanii barsiisuun faayidaa inni kennu ibseera.

Hojii pirojektii kanaaf, barsiisaan jalqaba barattoota daree tokkoo yookaan barattoota mana barumsaa qindeessa. Achii booda, barsiisaan barattoota garee xixiqqootti qooda. Matadureewwan qo'ataman, akka fedhiifi umurii barattootaatti addaan baasee garee sanaaf qooda. Pirojektoonni kennaman, yeroo dheeraaf yookaan gabaabaaf (torban sadii hanga shanii) keessatti hojjetamanii kan xumuraman ta'uu danda'u. Barsiisaan hojiin pirojektichaa akkamitii akka raawwatu kaayyoon galmaan akka ga'u maal gochuu akka qabu karoofachuu qaba. Kaayyoon pirojektichaa salphaatti barattootaan kan hubatamu ta'uu qaba. Barattoonni pirojekticharratti hirmaatan hojicha jalqabuun dura karooricha sirriitti beekuu qabu. Pirojektichis barattoonni akka qoratanii waan haaraa argatan kan godhuufi rakkoolee naannoo isaanii akka hiikan kan godhu ta'uu qaba.

Malli piroojektii, jireenya waliin walqabatiinsa kan qabu gocha barachuu yoo ta'u, barattoonni dhuunfaan yookaan gareen ta'anii rakkoolee kan itti qorataniifi furmaata kan itti argataniidha.(ICDR, 1999). Hojiin piroojektii, faayidaalee garaagaraa qaba. Jalqaba, barattootni karoofachuufi gochaan raawwachuu shaakalu. Akkasumas, rakkoolee naannoo isaanii wajjiin walbaru. Adeemsa hojichaa keessattis, meeshaalee hawaasichaaf fayyadan akka oomishaniifi yaadolee fayyadan akka dhiyeessan carra kennaafi. Walumaagalatti, sababa hojii piroojektiitiin sirna barnootaa fi jireenya hawaasaa naannoo barattoota sanaa wajjiin walitti firoomsuuf carraan gaarii argama.

C. Walgargaarsaan barachuu

Akka Richards and Rodgers (2001) dhiyaannaa walgargaarsaan barachuu keessatti, barattootni cimdiifi garee xixxiqoon tahuun waan hojjetaniif ,barattoonni harka caalu gochaalee walgargaarsaan hojjetu. Akkasumas, barattootni garee argaman keessatti, itti gaafatamummaan barnootaa isaaniirratti akka qabaataniifi barachuuf kaka'umsa akka godhatan taasisa. Walgargaarsi, bu'aa barataan tokko garee sana keessatti argatuun alatti,barattoota biroo garee sana keessaa jiran akka fayyadu taasisa. Walgargaarsaan barachuun, yeroo baay'ee garee xixxiqoo barattoota afur qabaniin raawwatama. Kanaafuu, barattootni garee sana keessatti argaman, walii isaanii hidhata cimaa waan qabaataniif dandeettii barattoota kaan gargaaraa ofiis barachuu guddifatu jechuun

beektonni ibsaniiru. Adeemsa walgargaarsaan barachuu keessatti, barattoota gidduutti fedhaan walgargaaruun ni mul'ata. Haala kanaan, barataan tokkoo barnooticha yoo galmaan gahe, barattootni kaanis barnoota isaanii galmaan gahu.

D. Mala gaaffii dhiyeessuu

Daree keessatti barattootni yemmuu baratan, barsiisaan waa'ee wanta baratani gaaffii gaafataan. Gaaffii gaafachuun, adeemsa barsiisuu keessaa tokko waan ta'eef, barsiisaan gaaffii kan gaafatu barnoota barsiise, barattootni sirriitti hordofuu isaanii beekuufidha. Gaaffii gaafateef deebii sirrii yoo argate, barsiisuu isaa itti fufa. Deebiin kennameef barsiisicha yoo quubsuu baate garuu, barnooticha irra deebi'uun ykn mala itti barsiisu jijjiiruun barattootni hubannoo gaarii akka qabaataan gochuuf yaala.

E. Hojii garee

Barattoota gareedhaan ijaaranii mariisisuun, mala baruu barsiisuu keessaa tokkoodha. Adeemsa hojii kana keessatti, barsiisaan barattoota gareewwaan xixxiqaatti ramada. Barattoonni barnoota isaanii gareedhaan akka irra deebi'aniifi ifa kan hin taaneef irratti akka walmari'atan godha. Adeemsichi, akka barsiisaan hojiifi dandeettii barattootaa salphaatti hordofu isa taasisa. Barsiisaan, miseensa gareefi gargaaraa isaaniidha. Daree keessatti, barsiisonni sababbiin itti hojii garee akka hojiirra oolchaan isaan godhu jira. Kana ilaallatee, Abdurahman (1983) haala itti mariin garee hojiirra oolu ibseera.

✚ *Barsiisaan barnoota haaraa erga beeksisee booda barattootni waa'ee barnoota isaan beeksise maal akka beekan hubachuuf barattootni gareen akka mari'atan godha. Asiratti barattootni yaada isaanii barnootichaafi bu'aa barnooticharraa argamu irratti akka xiyyeeffatan gaafatamu.*

✚ *Haalli marii lammaffaa immoo barnoota barsiisaadhaan dhiyaate akkamitti hojiitti jijjiiruu akka dandeenyudha. Kunis barattootni wanta baratan akkamitti gareedhaan akka hojiirra oolchan hubachuuf, akkasumas gargaarsa gochuufiifidha.*

F. Mala gahee taphachuu

Wasyihun (2006), Amenu (2005) waabeffachuun yoo ibsu, malli gahee taphachuun barsiisuu, gosoota barnoota kaan caalaa barnoota afaaniif tajaajila guddaa akka kennu itti amanama. Malli kun, akka diraamaa qophii dheeraa kan fudhatu osoo hin taane, wantoota jireenya namaa ibsanfi kan barumsa dabarsan, qooddattootatti fayyadamuun agarsiisaan dhiyeessuu kan danda'udha.

Yaada kanatti dabaluun,(Dabassuu 1990) yoo ibsu, barattootni mala gahee taphachuun baratan, gaheen hojii yeroo kennamuuf, agarsiisaratti akkuma nama isa hojii dhugaarra jiruu fakkeessanii murtoo kennu. Akkasumas, abbaa dhiimmaaf hojii hojjechuu akka danda'an leenjii gahaan mala itti kennamudha. Ibsa beektotarraa akka hubanutti, mala gahee taphachuu jechuun, qabiyyee barsiifamuu barbaadame agarsiisaan dhiyeessuun, barattoota bashannansiisaa waan qabatamaa tokko akka argatan kan godhudha. Waan kana ta'eef, barattootni guutumma guutuutti dhiimmicharratti waan hirmaachisuuf, hubannoo isaanii cimsuun, barnoota baratan akka hin daganne godhee kan barsiisu mala gaariidha jechuu dandeenya.

G. Mala Rakkoo Hiikaa

Rakkoo jechuun, isa jiruu fi isa barbaadamu gidduutti kan argamu yoo ta'u,malli rakkoo hiikuu immoo, rakkoo jiru sana dhabamsiisuuf yaadni furmaataa karaa itti barbaadamudha. Opwis (1994). Haaluma walfakkatuun, Nachmias fi Nachmias (1987) malli rakkoo hiikuu, barachuuf kaka'umsa kan namaa kennufii rakkoo tokkoof furmaata saayinsaawaa ta'e karaa ittiin barbaadnudha jedhu.

Dabalataanis,Wasyihun (2006) Melese (1988) waabeffachuun akka ibsetti, malli rakkoo hiikuu, malleen adda addaatti fayyadamuun odeeffannoo funaanuu, xiinxaluu, rakkooleef furmaata barbaaduu irratti kan xiyyeeffatudha. Malli kunis, dhuunfaan ykn gareedhaan raawwatamuu kan danda'udha. Walumaagalatti mala rakkoo hiikaa jechuun, rakkoon erga uumamee booda barattootaaf furmaata kan barbaadu qofa osoo hin taane, waan tokko hojjechuuf yeroo karoorfamu, rakkoo mudachuu danda'u yaaduun, yaada furmaataa dursanii qopheessuuf mala nu fayyadudha.

H. Mala Dhuunfaan Barachuu

Malli dhuunfaan barachuu akkuma maqaa isaarraa hubachuun danda'amu barattootni barnoota isaanii ofumaan karaa ittiin baratandha.Malli kunis barattootni ofuma isaanii barachuuf carraa kan itti argatan waan ta'eef ofitti amanamummaa,yeroo seeraan fayyadamuufi itti gaafatamummaa fudhatanii barachuu kan ilaallatudha.

Eeliyaas,(1997) Knowles,(1975) waabeffachuun yoo ibsu, malli dhuunfaan barachuu, namoota kaka'umsa mataa isaaniitiin adeemsa baruuf barsiisuu keessatti itti

gaafatamummaa fudhachuun, kan itti baratanidha. Hojiirra kan oolus, barattootni fedhii ofii barachuutiin kaka'umsa barumsaaf yemmuu godhatan, kaayyoo barumsaa yemmuu qabaatan, barsiisota waliin tahuun malleen barsiisuu yemmuu filatanfi hojiirra oolmaa barumsichaa madaaluu yemmuu danda'anidha. Dhunfaan barachuun, barataa tokko adeemsa barumsaa keessatti, ofii isaa akka hojjetu taasisuu yoo ta'u, dhiyeessi isaas: hojii manaan, hojii dareen, shaakalaaniifi kkf niin hojiirra ooluu danda'a.

Walumaagalatti barnoonni dhuunfaan hordofamu barattootni bilisa ta'anii ofii of abboomuun, gochaalee barnootaa hojiirra oolchuufi gargaarsa tokko malee dhuunfaan barachuu danda'uudha.

2.1.3.2.5.Dhiyaannaa Mala Baruu Barsiisuu Barataa Giddugaleessa Godhaterratti Wantoota Gufuu Ta'an

Hayyuuleen garagaraa, waa'ee wantoota gufuu ta'anii yaadolee adda addaa kaahaniiru. Yaadoleen kunneenis:

A.Ilaalcha Barsiisaa

Barsiisonni, mala baruuf barsiisuu haaraa kana fudhachuu dhiisuu danda'u. Kunis, sababa kitaabni barnootaa mala kana barsiisuuf qophaa'e miijataa ta'uu dhabuu, waa'ee mala baruu barsiisuu kanaa hubannoo dhabuu, walitti dhufeenya gaarii barattoota waliin uumuu dhiisuufi kkf dha.(Tudor 1996)

B.Leenjii Dhabuu Barsiisotaa

Malli barsiisonni itti leenji'aniifi dhiyaannaan barnoota barataa giddugaleessa godhate keessatti raawwatamu, yoo wal hinsimu ta'e, gocha raawwatamuufi barsiisaa gidduutti waliigalteen dhabama. Kun immoo gochi raawwatamu akka hin miilkoofne taasisuu danda'a.(Tudor 1996)

C.Leenjii Dhabuu Barattootaa

Dhiyaannaa barnoota mala barataa giddugaleessaa godhate gufuu kan itti ta'uu danda'an keessaa tokkoo, barattootaaf waa'ee mala haaraa leenjii kennuu dhiisuudha.(Tudor 1996) Hojiirra oolmaan mala barataa giddugaleessa godhate kun, barataafi barsiisaan kan raawwatudha. Waan kana ta'eefis, barsiisaan akkamitti barsiisuu akka qabu leenjiin akkuma isa barbaachisu, barattootnis, dhiyaannaa kanaan akkamittii barachuu akka

qaban, maalummaa dhiyaannaa kanaa, kaayyoo isaa, faayidaa isaafi kkf dursanii beeksisuun dhiyaannaan fiixaan bahinsa akka godhatu taasisa.

D.Meeshaaleen Miijatoo Dhabamuu

Hojiirra oolmaa mala baruu barsiisuu kanaaf gufuu kan tahan keessaa tokko, meeshaaleen miijatoo dhabamuudha. Farrant (1980) akka ibsetti, kitaabileen barnootaa baay'ina barattootaa waliin walsimuu dhabuun, fakkiileen, poostaroonni, chaartoonni fi kkf dhabamuun, hojiirra oolmaa mala barataa giddu galeessa godhate irratti gufuu akka ta'uu danda'u ibseera.

E.Baay'ina Barataafi Dareen Barnootaa Walsimuu Dhabuu

Leu (1998) yoo ibsu, barsiisonni daree tokko keessatti barattoota walitti dhiphisanii kan barsiisan yoo ta'e, kaayyoo barbaadame bira ga'uuf rakkoo uumuu danda'a. Sababbiin isaas, malleen barsiisuu, kan akka hojii garee, piroojeektii, rakkoo hiikaa, gahee taphachuu hojiirra oolchuuf rakkatu jechuun ibseera. Yaada kanatti dabaluun, Shank (1999) daree lakkoofsi barataa xiqqoon jirutti barsiisuun, malleen barachuu adda addaa hojiirra oolchuuf, barattoota hirmaachisuuf, hirmaannaa tokkoon tokkoon barattootaa madaaluuf dandeessisa jechuun kaa'eera.

F.Rakkoo Naannoo Waliin Walqabatee

Mala baruu barsiisuu hojiirra akka hin oolle gufuu kan itti ta'an keessaa tokko, haala naannoo waliin kan walqabatanidha. Moore (2001:53) "Mala barataa giddugaleessa godhate hojiirra oolchuuf bakka miijataa, haala qilleensaa gaarii qabaachuu qaba" jechuun ibseera.

G.Hanqina Yeroo

Shank (1999) yoo ibsu, yeroon barsiisuuf kennamu hanqina yoo qabaate, mala ittiin barsiisuun barbaadamu filatanii fayyadamuun rakkisaa ta'a. Barsiisuuf yeroon gahaa yoo jiraate, malli barataa giddugaleessaa godhate hojiirra ooluu danda'a. Malleen ittin hojiirraa oolu garaagara ta'e fayyadamuu danda'a. Hanqinni yeroo yoo jiraate garuu, barsiisaan mala barsiisaa giddugaleessa godhatetti fayyadamuuf akka dirqamu ibseera.

2.1.3.2.6. Hanqina Mala Baruu Barsiisuu Barataa Giddugaleessaa Godhate

Wanti kamiyyuu akkuma cimina qabu, hanqinas ni qabaata. Malli barataa giddugaleessaa godhate, faayidaalee adda addaa qabaatus, hojiirraa oolmaa isaarratti hanqinaaleen garaagaraa irratti mul'atu. Smith (2004),(Healy 1994)fi (Barman and Barman1996) waabeffachuun akka ibsetti, hanqinaaleen mala barataa giddugaleessaa godhate keessatti mul'atan haala kanaa gadiin ibseera.

- *Barataarratti malee barsiisaaratti waan hin xiyyeeffanneef, barsiisonni akka dagataman godha.*
- *Barattoonni ofiin yoo baratan, kitaabolee adda addaa fayyadamuu danda'u. Kitaabolee kanarraa odeeffannoo amananii fudhachuurratti rakkoon isaan quunnamu danda'a.*
- *Sababa babal'ina teeknooloojiitii, manneen barnootaa, barattootni meeshaalee teeknooloojiin walqabataniin barnoota isaanii akka baratan, barattoota qopheessu. Barattoonnis meeshaalee teeknooloojii kanarratti hirkattoota tahu. Sababa kanaan, sodaan keessa isaaniitti waan uumamuuf, ofitti amanamummaan isaanii gadi bu'a. Kun immoo, adeemsa baruuf barsiisuu keessatti gufuu itti taha.*
- *Barsiisonni leenjii malee gara manneen barnootaatti waan faca'aniif, barsiisonni gahee isaanii wallaalu, barsiisaafi barataaniis walii isaanii akka walhingargaarre godha.*

Yaada oliirraa wanti hubatamu, malli barataa giddugaleessa godhate, xiyyeeffannoon inni barsiisotarratti qabu, gadi bu'aa kan ta'ee fi barattootni mala kanaan baratan, odeeffannoon argatan akka odeeffannoo barsiisaarraa argatanii amanamummaa akka hin qabaannedha.

2.2. Sakatta`a Baruu Walfakkii

Mata-duree qorannoo kanaa waliin walfakkii kan ta'an, qorannoowwan garaagaraas sakatta`amanii jiru. Isaan keessaa murasni isaanii haala armaan gadiitiin dhiyaatanii jiru.

Qorataan Wasyihun (2006), mataduree, “ The implementation of student centered of teaching in secondary schools of mene sibu worda” jedha. Kaayyoon isaa mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhate akka hojiirra hinoolleef, rakkoolee quunnaman adda baasuu kan jedhu irratti xiyyeeffata. Kaayyoon qorannoo kanaa garuu, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, hojiirra oolmaa isaa sakatta`uu kan jedhuudha. Mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhaterratti qorachuudhaan, walfakkaata. Akkasumas, qorannoon isaa mana barumsaa sad.2ffaa aanaa Mana Sibuu kan

gaggeeffame yoo tahu, qorannoon kun garuu kan gaggeeffame mana barumsaa sad.2ffaa magaala Gindhiir irratti. Hanqinni qorannoo isaa, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleesaa godhate keessatti, raakkoolee quunnaman adda baasuun, wantoota furmaata ta'uu danda'an eeruu dhiisuu isaati. Kanaaf, sababni qorannoon kun akka gaggeeffamu ta'eefis, guufuuwwan malla kanaa keessatti mul'atan adda baasuudhaan, furmaataa isaarrattis waan hojjetuufidha.

Qorannoo kan biraan, kan qorannoo kana waliin walfakkaatu, Zewude (2005), mata-duree, "In the implementation of student centered methods the analysis of student related problems in Jimma zone Seto Semaro school." Kaayyoon isaas, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate keessatti, rakkoolee barataan walqabatan adda baasuu irratti xiyyeeffatee kan geggeeffameedha. Kaayyoon qorannoo kanaa garuu, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, hojiirra oolmaan isaa sakatta'uu kan jedhuudha. Mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate irratti qorachuun walfakkaatu. Qorannoon isaa, mana barumsa sad.2ffaa Seto Semero sad.2ffaa irratti kan gaggeeffame yoo tahu, qorannoon kun immoo, mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiir irratti kan gaggeeffamedha. Gama biroota, hanqinni qorannoo isaa, mala kana keessatti rakkoolee baratan walqabatan qofa irratti xiyyeeffachuun isaati. Kanaaf sababbiin qorannoon kun akka gaggeeffamuuf ta'eefis, hojiirra oolmaa mala kanaa keessattii rakkoolee akka waliigalaatti jiran irratti xiyyeeffachuun waan hojjetuufidha. Walumaagalatti, qorannoon kun qorannoowwan olitti tarreeffaman wajjiin walitti dhufeenya haa qabaataniyyuu malee, garaagarummas ni qabu. Qorannoowwan kunneenis hanqina mataa isaanii niqabu. Kanaafuu, qorattuun qorannoo kanaa, hanqinalee qorannoo walfakkii keessatti mul'atan guutuudhaaf kan qorannoo mataduree kana irratti geggeessuuf filatte ta'uu mirkaneessiti.

BOQONNAA SADI

MALLEEN QORANNICHAA

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Boqonnaan kun, bakka qorattuun odeeffannoo kaayyoo qorannoo ishee deeggaran itti fun aanattudha. Yeroo odeeffannoo funaantu kanaatti, miiltoo kan isheef ta'an deeggarsa gaafa chuun, odeeffannoo argame yaadannoo qabachuun walitti qabatti.

Malli dhiyaannaa odeeffannoon qorannoo kanaa ittiin dhiyaatu, akkamtaafi ammamtaan kan of keessatti qabate mala makaatiinidha. Malli makaa afgaaffii, bargaafti fi daawwannaa dareetti dhiima bahuun ilaalcha, amalaafi muuxannoo ibsuuf waan gargaaruu fi odeeffannoo walitti qabuuf qorattuu waan gargaaruuf, mala kanatti gargaaramteetti.

3.2. Mala Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate hojirraa oolmaasaa sakatta'udha. Kana gochuuf immoo, qorattuun gosa qorannoo makaa (akkamtaafi ammamtaa) fayyadamtee jirti. Sababni malli kun filatameef, odeeffannoon walitti qabaman mala lakkoofsaafi mit-lakkoofsaan hiikuun waan barbaachisuufidha. Kunis kan ta'eef, ragaalee bifa bilchina qabuun funaanamuufi xinxaluuf barbaadameeti. Kun immoo, mala tokkotti fayyadamuu caalaa rakkoolee mul'atan gadi-fageenyaan akka hubataniif gargaara (Creswell, 2009).

Yaada kanarraa wanti hubannu, malli kun gadi fageenyaan xiinxaluudhaaf humna qabaachuufi gama amanuufi hubannoo bal'isuuf haala kan mijeessu ta'uu hubanna. Kanaafuu, qorannoo kana keessatti, akkuma odeeffannoon argameen duraaf duubatti deemuunxinxaluun nidanda'ama. Odeeffannoon akkamtaan argame kunis, jecha irratti hundaa'uun mala addeessaatiin yookiin ibsaatiin kan dhiyaatu ta'a. Kanaafuu, jechoonniifi akkaataan itti fayyadama keenyaa, dhimmi sun waan barbaadameef hojiirra oolchuurratti gahee guddaa taphatu.

Qorannoon ammamtaa garuu, lakkoofsatti fayyadamuun 'ammamii?' kan jedhu wantoota lakkoofsaan ibsuudha. Akaakuuwwan qorannoo kanaa odeeffannoo funnaanuufis ta'e

qaaccessuuf, haala inni lakkoofsaan ibsuu danda'uun dhiyeessuu jechuudha. Lakkoofsichi ammo, gabatee, dhibbantaa, taatota yookiin giraafii irratti hundaa'uun kan ibsamuudha. Kaayyoon guddaan qorannoo ammamtaa, ammamii walitti dhufeenya jijjiiramootaa kan murteessudha. Saxaxni qorannoo kanaas, ibsarratti hundaa'a. Ibsi taasifamus, walitti dhufeenya jijjiiramoota gidduu jiru addaan baasuurratti xiyyeeffata. Akaakuuwwan qorannoo kanaan olii addaan baafachuun, akkaataan odeeffannoon itti funaanamuufi gosa odeeffannoo funaanamu mararratti hubannoo keenya cimsa. Sababni isaas qorannoo tokko keessatti gargaaramuun hundarra gumaacha guddaa waan qabuuf, milkaa'ina, amanamummaa, qabatamummaafi cimina qorannootiif utubaadha.

Qorannoon kunis, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate irratti xiyyeeffachuun, odeeffannoo bargaaffii cufaadhaan funaaname, lakkoofsaafi parsantiin jechuun, ammamtaan taahanii, akkamtaan immoo kan xiinxalaman yoo ta'u, kanneen bargaaffii banaa, afgaaffiifi daawwannaan funaanaman immoo, akkamtaadhaan xiinxalamaniiru. Walumaagalatti, odeeffannoon kallattii adda addaatiin funaanamee xiinxalamu, ragaaleefi tooftaalee walitti fiduun, dhimma cimaa tokko keessaa baasuuf haala mijeessa. Kanaafis, qorannoon makaan isa tokkoorraa bu'a qabeessa. Kanaafuu, xiyyeeffannoon qorannoo kanaas, sakatta'a hojjiirra oolmaa mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhate irratti kan xiyyeeffate waan ta'eef, qorattuun mala kanatti dhimma baatee jirti.

3.3. Mala Iddatteessuu

Qorannoo tokko gaggeessuuf, gosawwan iddattoo gara garaatu jiru. Qorannoo kana gaggeessuuf, barattoota kutaa 9ffaa mana barumsa sad. 2ffaa Gindhiir hundaarraa odeeffannoo funaanuun waan rakkisuuf, qorattuun iddattoo mataasheetti gargaaramtee odeeffannoo funaannatte. Malli iddattoo itti fayyadamte mala carraa tasaati. Mala carraa keessatti barattoota qorannoof kaayyeeffaman keessaa carraa walqixaa kennuuf hanga tokko gargaara. (Yaalaw 1998)

Qorannoo kanaaf madda odeeffannoo kan tahan, barsiisotaafi barattoota mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiirdha. Manni barumsa kunis, barattoota kutaa 9^{ffaa} daree saddeet qaba. Barattoonni daree tokko keessatti argaman, lakkoofsaan 70 yoo ta'an, barattoonni

daree saddeetii walittiqabaan 560 ta`u. Isaan keessaa, %43 (240) kan ta`an, mala carraa tasaatti gargaaramuudhaan filatamanii odeef-kennitoota qorannoo kanaa ta`uun hirmaatanii jiru. Gama biroon immoo, barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} barsiisan 4 akkuma jiranitti, qorannoo kanaaf odeeffannoo gahaa isaanirraa waan argadha jedhee amaneef, mala kaayyeffataatti dhimma bahuudhaan filadhee itti gargaarameen jira.

3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaaname

Mata dureen kun mala barataa giddugaleessa godhate hojjiirra oolmaa isaa sakkatta`uu kan jedhudha. Qorannoo kana gaggeessuuf, mata duree kana waliin kan walsimatu, meeshaaleen odeeffaannon ittiin funaanamu filatamanii jiru. Meeshaaleen odeeffannoo ittiin funaanaman kunis, rakkoo dhiyaate sanaaf odeeffannoo qabatamaafi dhugaa ta'e argachuuf waan fayyadaniif, gaheen isaan qaban guddaadha. Kanaafuu, qorannoon kun, daree keessatti mala baruu barsiisuu hojjiirra oolmaa isaa kan sakatta'u waan ta'eef, qorattuun afgaaffii, bargaaiffiifi daawwannaatti fayyadamteetti.

3.4.1.Afgaaffii

Afgaaffiin, odeeffannoo ifaafi gadifageenyaan argachuuf kan nu dandeessisu, meeshaa odeeffannoon ittiin funaanamudha. Kana ilaalchisee, Yaalaw(1998) akka ibsetti: yeroo afgaaffiin gaafatamu, qoratiichi deebii argaturraatti dabalataan, sochii qaamaa nama afgaafficha deebisuufi jijjiirama miira isaarraa waa hubachuun waan danda'amuuf, qorannoof odeeffannoo ta'u funaanuuf nama gargaara. Waan kana ta'eefis, qorattuun, daawwannaafi bargaaffiin odeeffanno argatu gabbisuuf, dabalataan, barsiisota afuriif afgaaffii afur dhiyeessiteetti. Afgaaffii kanatti dhimma bahudhaan, kaayyoon galma gahuuf karoorfaman: Mana barumsa sadarkaa 2^{ffaa} magaala Gindhiir keessatti barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessaa godhatetti barsiisonni fayyadamanii barsiisuu isaanii addaan baasuu, dhiyaannaa mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessa godhateen barsiisuuu wantoota gufachiisan addaan baasuufi mala baruu barsiisuu barataa giddu galeeffatetti gufuu kan ta'aniif furmaata eeruu kan jedhan ta'u .

3.4.2. Bargaaffii

Qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatee ka'e, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate hojiirra oolmaasaa sakatta'uu irratti kan jedhu irrattidha. Kana gochuuf ammo, meeshaaleen ragaan ittiin funaanamee, dhimmichi ittiin addaan bahu keessaa tokko bargaaffiidha. Innis, gaaffiilee barreeffamaan dhiyaateef, odeef-kennitootni ragaa yookaan odeeffannoo kennuu barbaadan barreeffamaan ibsataniidha. Yaada kana Zoltan (2007:103) yoo ibsu, "Bargaaffiin malleen odeeffannoon ittiin funaanamu keessaa isaa tokkoofi kan qorattoota baay'eedhaan filatamu ta'e argama." jedha.

Yaada oliirraa wanti hubannu, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman keessaa bargaaffiin, eenyummaa nama sanaa waan hin gaafanneef, odeefkennitootni miiraa itti dhagahame akka barbaadanitti ibsachuuf, meeshaa filatamaa tahedha. Kun immo qorannoo tokkoof bakka guddaa qaba. Bargaaffiin, qorannoo kanaaf meeshaa ittiin odeeffannoon funaaname keessaa isa tokko dha. Bargaaffiin, si'a tokkoon namoota baay'ee irraa odeeffannoo argachuuf kan nu fayyaduufi namni odeeffannoo kennu sodaa tokko malee yaada itti dhagahame kan itti ibsatu ta'uu beektonni ibsaniiru. Qorannoo kanaaf bargaaffiin dhiyaate kutaa lama kan qabudha. Kuta inni jalqabaa, gaaffilee cufaa kan qabate yoo ta'u, kutaan inni lammataa immoo, barattootni haala barumsa isaaniirratti wanta hubatan haala banaa ta'een akka ibsaniif kan dhiyaateedha. Haaluma kanaan, meeshaa funaansa ragaalee kanatti dhimma bahuun, qorattuun kun kaayyoowwan galmaan gahuuf karoorfatte: Mana barumsa sadarkaa 2^{ffaa} magaala Gindhiir keessatti barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} mala baruuf barsiisuu barataa gidduugaleessaa godhatetti barsiisonni fayyadamanii barsiisuu isaanii addaan baasuufi dhiyaannaa mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessa godhateen barsiisuuu wantoota gufachiisan addaan baasuufi yaadolee furmaataa rakkoolee eeraman hambisan ibsu kan jedhanidha.

3.4.3. Daawwannaa

Qorannoo kanaaf, adda durummaan meeshaa odeeffannoon ittiin funaaname daawwannaadha. Daawwannaan qorattuun odeeffannoo funaanuuf, namoota odeeffannoo irraa funaanu wajjiin tahuun yookiin naannoo isaan jiranitti argamuun wanta godhaniifi dubbatan dhiyeenyatti ilaalaafi dhagahaa mala itti odeeffannoon guuramudha. (Yaalaw 2001) Haaluma kanaan, qorattuun, maaltu akka dareetti hojjetamu, akkamittii akka

hojiirra oolufi haala jiru hundaa odeeffannoo gahaafi qabatamaa tahe meeshaa itti funaanatudha. Kunis, mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, hojii garee, hojii dhunfaa, mariifi k.k.f ilaaluuf waan fayyaduuf qorataan guca mirkaneeffannaa daawwannaa qopheeffattee, daawwannaa daree adeemsisteetti. Daawwannaanis, kaayyoowwan qorannichaa keessaa wantoonni galma ittiin gahamuuf taasifame: Mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} magaalaa Gindhiir keessatti barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessaa godhatetti barsiisonni fayyadamanii barsiisuu isaanii addaan baasuufi dhiyaannaa mala baruu barsiisuu barataa gidduu galeessa godhateen barsiisuuu wantoota gufachiisan addaan baasuu.

3. 5. Mala Xiinxala Odeeffannoo

Qorannoo kana keessatti, odeeffannoon odeef-kennitoota irraa meeshaalee adda addaattii gargaaramuudhaan funaanaman, bifa garaagaraatiin xinxalamani jiru. Odeeffannoon mala akkamtaaniifi mala lakkoofsaatiin xiinxalamii jiru. Ragaaleen bargaafiidhaan walitti qabaman gaaffilee cufamoon gabatee keessatti mala lakkoofsaatiin dhibbeentaadhaan cuunfamanii jiru. Dabalataanis, wantoonni dhibbeentaan argaman ibsa gahaadhaan xiinxalamaniiru. Akkasumas, odeeffannoowwan afgaaffiidhaan walitti guuraman immoo, mataduree walfakkaataniin bargaaffii waliin iddoo tokkotti ibsaan xiinxalamani. Dabalataanis, daawwannaadhaan ragaaleen funaanaman cuunfaa bargaaffiifi afgaaffiin argaman mirkaneessuun xiinxalliin qorannoo kanaa adeemsifamee jira.

BOQONNAA AFUR

XIINXALA RAGAALEE

Boqonnaan kun, bakka itti odeeffannoon funaanaman itti xiinxalamanii dhiyaatanidha. Mana barumsa qorannoon kun irratti gaggeeffame keessatti, hojiirra oolmaa mala barataa giddugaleeffate ilaalchisee, odeeffannoo afgaaffiifi daawwannan argame akkamtaadhaan, akkasumas, odeeffannoo bargaaffiin barataa irraa argame, bifa ‘lickert scale’tiin funaanamee jiru akkaataa walitti dhufeenyaa yaada isaaniin gaditti xiinxalamanii jiru.

4.1.Duubee Odeeffannoo Kennitootaa

4.1.1.Duubee odeeffkennitootaa barsiisotaa

Qorannoo kanaaf odeeffannoon kan irraa funaaname barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} barsiisan afur yoo tahan, duubeen odeeffkennitoota kanneenis, gabatee gadii keessatti ibsamaniiru.

Gabatee 4.1.1.1. duubee odeeffkennitoota barsiisotaa

Saala	Baa y'in a	Umrii				Sadarkaa barnootaa				Muuxannoo hojii			
		30-35	36-40	41-45	46 ol	TTI	Dip	Dig	Mas	1-10	11-20	21-30	31 ol
Dhi	3	2	-	-	1	-	-	3	-	2	-	-	1
Dha	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-

4.1.2. Duubee Odeeffennitootaa Barattootaa

Qorannoo kanaaf barattotni odeeffannoon irraa funaaname dhibba lamaafi afurtama yoo tahan, isaanis gabatee gadii keessatti ibsamaniiru.

Gabatee 4.1.2.1. Duubee odeeffennitootaa barattootaa

Saala	Baay'ina	Kutaa	Umrii						20fi isaa ol	Ida'ama
			15	16	17	18	19			
Dhi	128	9ffaa	8	33	45	38	3	1		128
Dha	112	9ffaa	12	68	31	1	-	-		112
										240

4.2. Xiinxala Gaaffilee Mala Baruu Barsiisuu Barataa Gidduugaleeffate Hojiirra Oolmaa Isaa Waliin Walqabatan.

Gabatee 4.2.1. Gaaffilee raawwii barsiisaatiin walqabatan

Gaaffilee	Safartuu							
	Waliingala		Murteessuun nadhiba		waliingalu		I	
	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
1.Mala Barataa gidduugaleessa godhateen barnoota afaanii barachaa jirtu	78	32	-	-	162	68	240	100
13.Barsiisaan rakkoof furmaata battalaa kennuuf walii keessan akka wal gargaartan carraa isiniif kenna.	92	38	-	-	148	62	240	100
15.Barsiisaan daree keessatti dandeettii tokkoon tokkoon keessan qabdan addaan baasee beeka.	59	25	-	-	181	75	240	100
7.Barnoota jalqabuun dura barsiisaan kaka'umsa isiniif kenna	81	33	6	3	153	64	240	100

Furtuu: Lakk.=lakkoofsa

I=ida'ama

Gabateen 4.2.1.oliirraa akkuma hubannu, hojjiirra oolmaa mala baruuf barsiisuu keessatti, gaaffii raawwii barsiisaa waliin walqabatan irratti xiyyeeffachuudhaan, kan xiinxalameedha. Akka gabatee olii kanarraa hubachuun dandaa`mutti, gaaffii 1ffaa mala barataa giddugaleessa godhatetti fayyadamuun barnoota afaanii barachaa jirtu jedhuuf, deebii odeeffakennitootaa keessaa, %32(78) kan ta`an, mala barataa giddugaleessa godhateen barataa jiraachuu isaanii kan irratti waliif galandha. Akkasumas, barattoonni %68(162) kanneen ta`an, barnoonni afaanii mala kanaan kennamaa jirachuu isaa irratti walii hingallu warra jedhaniidha. Xiinxala gabatee kanaarraa waanti salphaatti hubachuun dandaa`amu, dhibbeentaan harki caalu hojjiirra oolmaa mala kanaa waan mormaniifuu, malli kun, daree barnootaa keessatti, barsiisota Afaan Oromoo barsiisaa jiraniin haala barbaadameen hojjiirra oolaa akka hinjirre nuhubachiisa.

Dabalataanis, bargaaffii banaa 1^{ffaa} barsiisaan mala baruuf barsiisuutti gargaaramuun barnoota afaanii isin barsiisaa jedhuuf, barattoonni deebii walfakkaataa laatani jiru. Barsiisaan, akka mala kanatti gargaaramuudhaan isaan hinbarsiifne ibsanii yaada bargaaffii cufaa irratti morman sana mirkaneessanii jiru.

Akkasumas, afgaaffii barsiisotaaf taasifame keessaa, gaaffii 3^{ffaa} mala baruubarsiisuu hirmaachisaa ta'e, daree barnoota afaanii keessatti fayyadamtaa? Maaliif? Isa jedhuuf, deebiin barsiisonni dhiyeessan haala gadiin taaheera. Adeemsa baruuf barsiisuu keessatti, mala kana baay'inaan akka hin fayyadamne ibsaniiru. Sababni isaas, tokkoffaan, baay'inni barattoota daree tokko keessa jiranii, akka barattoota hunda, yeroo gabaabduu keessatti hin hirmaachisne taasisa. Dabalataan, dhiphinni daree, hojii garee adda addaa kennuuf nama rakkisa. Kanaaf, hojii garee kennuun, keessa deemanii ilaaluuf, darichi waan hin miijanneef, harka caalaa barattootaan hojjedhaa jechuurra ofumaa hojjechuu filatu. Lammaffaan, wayitiin gosa barnoota Afaan Oromoof kenname xiqqaa waan ta'eef, mala barsiisaa giddugaleeffateen fayyadamanii qabiyyee jiru fixuu barbaadu. Kanaaf, darbee darbee malee mala kanatti hin fayyadaman. Sadaffaan, hanqinni kitaaba Afaan Oromoo waan jiruuf, barattootni gilgaalota adda addaa raawwachuuf ni rakkatu. Kitaaba malee, hojii dhuunfaas ta'e cimdii hojjechisuun waan ulfaatuuf, barsiisonni ofuma isaanii barsiisuu akka filatan ibsaniiru. Kanaaf, yeroo baay'ee mala barataa gidduugaleeffatetti dhiimma akka hin bane ibsaniiru. Arfaffaan, barattoonni mala barata giddugaleessa

godhateen barachuuf fedhii hin qaban. Mana barumsa kana, barattoonnii mana barumsa dhuunfaafi mootummaa irraa dhufan jiru, barattoonni mana barumsa dhuunfaarraa dhufan kunis, gosa barnoota Afaan Oromootiin ala, gosni barnootaa hafan hundi, Afaan Amaariffaan kan barachaa turanidha. Barattoota kana, barattoota kutaa 1-8 barnoota gosa hundumaa Afaan Oromootiin barachaa dhufan waliin waldorgomsiisuun ulfaataadha. Yeroon dareetti barsiifamuufi hojii garee garagaraa kennamuuf, rakkoo dandeettii afaaniitti fayyadamuun yaada ofii ibsachuu waan qabaniif, hirmaachuurra callisuu filatu. Fakkeenyaaf, mariin garee yoo jiraatee, marii sana dhiisanii haasaa biraa haasa'u. Yookiin immoo, callisanii taa'u. Barattootni kun, dandeettiin isaanii tasumaa kan walhinsimnedha. Haala akkasii keessatti, mala hirmaachisaa hojiirra oolchuuf yaaluun waan hin yaadamnedha. Afgaaffii barsiisota kanarraa wanti hubatamu, daree barnootaa tokko keessatti barattoota baay'eetu barata yoo ta'e, garee keessatti gochaalee garagaraa raawwachuuf, barsiisaan garee hundaaf duubdeebii kennuuf, barataan hundi akka hirmaatu carraa kennuufiin rakkisaa ta'a. Akkasumas, daree barnoota afaaniitti mala hirmaachisaa ta'etti fayyadamuuf, barattoonni dandeettii afaanicha dubbachuu, dubbiisuu, dhaggeeffachuufi barreessuu qabaachuu qabu. Walumaagalatti, yaada bargaaffiifi afgaaffii kana mirkaneessuudhaaf daawwannaa guca mirkaneeffannaa gaaffii 1.1.fi 1.2. irratti qorattuun dareerra deemuun taasifteen, barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan, daree barnoota keessatti barattoonni fedhiifi xiyyeeffannoon akka barataniif, mataduree barnootichaa haa beeksisaniyyuu malee, kaayyoo isaa kan hin ibsine tahuun hubatameera. Hanqinaalee garagaraa irraa kan ka'e, haala barbaachisuun mala kana hojiirra oolchaa akka hinjirre mirkaaneessitee jirti. Kanaaf, malli kun hojiirra oolaa akka hinjirree addaan baafamee jira.

Leu (1998) barsiisonni daree tokko keessatti barattoota walitti dhiphisanii kan barsiisan yoo ta'e, kaayyoo barbaadame bira ga'uuf rakkoo uumuu danda'a. Sababbiin hayyuun kun kaa'es, malleen barsiisuu kan akka hojii garee, mala piroojektii, mala rakkoo hiikaa, gahee taphachuu hojiirra oolchuuf rakkatu jechuun ibseera. Yaada kanatti dabaluun, Shank (1999) daree lakkoofsi barataa xiqqoon jirutti barsiisuun, malleen barachuu adda addaa hojiirra oolchuuf barattoota hirmaachisuuf, hirmaannaa tokkoon tokkoon barattootaa madaaluuf dandeessisuu isaa lafa kaaheera.

Akkasumas, gabaticha keessatti gaaffiin, 13ffaa barsiisaan walqabatee dhiyaate kana keessatti, barsiisaan rakkoof furmaata battalaa kennuuf walii keessan akka walgargaartan carraa isiniif kenna jedhuuf, barattoonni %38(92) kan ta'an, dhimma kana irratti kan waliigalaniidha. Akkasumas, barattoonni %62(148) kanneen ta'an, dhimma kana irratti kan waliif hingallee ta'uu, xiinxalli gabatee kanaa nuuf mirkaneessa. Yaadni gabatee kanaa kan nuhubachiisu, barsiisaan afaanii daree barnootaa keessatti, rakkoolee battalaa furuuf carraa barattootaaf bal'inaan kennuu dhiisuu isaa nutti mul'isa. Adeemsa baruu barsiisuu barataa giddugaleeffate keessattimmoo, dhimmi kun hojiirra ooluun barbaachisaa akka ta'e hubanna. Kanaaf, yaada kana akka hanqina barsiisaatti fudhanna jechuudha. Dabalataan, guca mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii 1.7. irratti qorattuun daree seenuun geggeessiteenis, barsiisaan gaaffilee garagaraa akka deebisaaniif carraa barattootaaf kennuurra ofuma isaa kan deebisu tahuun hubatameera. Haa ta'u malee, barattoonni rakkoo tokko hiikuuf yoo walgargaaru tahe walitti dhufeenya gaarii walii isaanii gidduuttii uumuun kaka'umsa barachuu horatu. Yaada kana cimsuun, Richards and Rodgers (2001) dhiyaannaa walgargaarsaan barachuu keessatti, barattootni cimdiifi garee xixxiqoon tahuun waan hojjetaniif, barattoonni harka caaluu gochaalee walgargaarsaan hojjetu jechuun ibsu.

Gabatee 4.2.1. jalatti, gaaffii raawwii barsiisaa waliin walqabtu gaaffii 15ffaan, barsiisaan daree keessatti dandeettii tokkoon tokkoon keessan qabdan adda baasee beeka jedhuuf, odeef-kennitoonni %25(59) kan ta'an, barattoonni daree keessatti dandeettii tokkoon tokkoon keessan qabdan adda baasee beekuu isaa kan irratti waliigalan yoo ta'u, %75(181) immoo, irratti akka waliingallee hubatameera. Xiinxala gaaffii kanaarraa waanti hubatamu, barattoonni irraa caalaan waan mormaniif, barsiisaan mala kana hojiirra oolchuudhaaf dandeettii barattoota hundaa, tokkoo tokkoon adda baasee kan hinbeekne ta'u isaati. Akkasumas, gaaffii guca mirkaneeffannaa daawwannaa 1.6. fi 2.2. irratti qorattuun adeemsifteen, barsiisaan tokkoon tokkoon barataaf gahee kan hin kennineefi garee keessatti barattootni walqixa hirmaachuu isaanii kan sirriitti hin hordofne yoo ta'u, kun immoo dandeettii isaanii tokko tokkoon akka hin beekne isa taasiseera. Haa ta'u malee, mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, hirmaannaa

barattootaa haala walqixa taheen adeemsiisuun barnoota karoorfame miilkeessuuf, dandeettiin barataa tokko tokkoon siriitti beekamuu qaba.

Gabatee olii jalatti, gaaffii 7ffaa barnoota jalqabuu dura barsiisaan kaka'umsa isiniif kenna jedhuuf, barattootni %33(81) ta'an, barsiisaan barnoota jalqabuun dura kaka'umsa akka kennuuf kan waliigalan yoota'u, barattootni%63(153) immoo, kan waliingalleedha. Akkasumas, barattoonni %3(6) ta'an immoo murteessuun kan isaan dhibudha. Yaada kanarraa wanti hubatamu, barsiisaan barnootni jalqabamuun dura barattootaaf kaka'umsa barbaachisaa ta'e akka hin gooneefidha. Yaada kana mirkaneessuuf, qorattuun guca mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii 1.4.fi 2.3.daree seenuun taasifteen, barnoonni kennamuun dura kaka'umsi barsiisaan godhu, yaada barattootaa gara tokkotti kan walitti sassaabuufi fedhiin akka hirmaatan kan isaan taasisudha. Haa ta'uyyuu malee, barsiisaan barnoota dura barattootaaf kaka'umsa kan hin goonefi barattootnis hojiilee garagaraa daree keessattii kennamuufii irratti kaka'umsa kan hin qabne tahuu hubatama. Walumaagalatti, gaaffiilee raawwii barsiisaatiin walqabataniin, odeeffannoon xiinxalame, malli barataa giddugaleessa godhate hojiirra akka ooluuf, gaheen barsiisaarraa eegamu guddaadha. Haa ta'u malee, barsiisaan mala kana hojiirra oolchuuf, hanga tokko sochii kan gochaa jiru ta'uusaa hubatameera.

Gabatee 4.2.2. Hojiirra oolmaa mala baruufi barsiisuu jalatti gaaffilee shaakala daree keessaatiin walqabatan

Gaaffilee	Safartuu							
	Waliingala		Murteessuun nadhiba		Waliingalu		I	
	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
2.Barattootni shaakala daree keessatti hojjetan kan akka mariifi falmii filachuuf carraa qabdu.	0	0	-	-	240	100	240	100
3.Shaakallii daree booda barsiisaa keessan irraa duubdeebii argattu.	35	15	-	-	15	85	240	100

Akka gabatee 4.2.2. armaan olii irraa hubachuun dandaa`amutti, gaaffiin 2ffaa shaakala daree keessaan walqabtee dhiyaate, barattoonni shaakala daree keessatti hojjetan kan akka mariifi falmii filachuuf carra qabdu jedhuf, deebiin odeef-kennitoota irra argame, barattoonni %240(100) ta`an, kan irratti waliingalle ta`uu isaanii, odeeffannoo bargaaffii dhiyaatee guutanirraa hubachuun danda`ama. Yaada kanarraa wanti hubachuun danda`amu, barattoonni, shaakala daree keessatti hojjetan filachuudhaaf, carraa akka hin argannedha. Barattoonni shaakallii daree keessatti geggeeffamu ofiin kan filatan yoo ta`e, mala kanatti fayyadamuudhaaf fedha godhatu. Barataan fedha qabaannaan immoo, hojiirra oolmaa mala barataa giddugaleessa godhateef karaan saaqame jechuudha. Gabaabumatti, odeeffannoon xiinxalame, barattoonni carraan isaan mala kana hojiirra oolchuuf argatan dhiphaa akka ta`e hubanna. Kunis, malli kun akka hojiirra oolaa hinjirre mirkaneessa jechuudha.

Gaaffii 3ffaa gabatee olii irraa, shaakallii daree booda gootaniif barsiisaa keessanirraa duubdeebii ni argattu jedhuuf, odeef-kennitoonni %15(35) kan ta`an, irratti kan waliigalani yoo ta`u, odeef-kennitoonni %85(205) kan ta`an immoo, yaada barsiisaa irraa duubdeebii argachuu kana kan itti waliihingallee ta`uu ibsuun bargaaffii dhiyaateef

odeeffannoo kennanii jiru. Haaluma kanaan, odeeffkennitoota gaaffii kanaarraa waanti hubachuun danda`amu, barattoonni yaada kana deggeran dhibbeentaan muraasa waan ta`aniifi barattoonni mormuun yaada isaanii kennan immoo dhibbeentaa guddaa waan tahaniif, shaakala barattootaaf barsiisaan duubdeebii barbaachisu akka hinkennine mirkaneessuu danda`amee jira. Barattootaaf duubdeebii barbaachisu kennuun, hirmaannaa daree keessatti taasifamu guddisuuf, yaada sirriifi ifa ta'e akka qabaatan godha, ofitti amanamummaan isaanii akka dabaluu shoora olaanaa taphata. Haata`u malee, barsiisonni afaanii, shaakala daree booda barattootaaf duubdeebii kan hin kennine ta'uu hubatameera. Walumaagalatti, gabatee olii irraa wanti hubatamu, shaakalli daree barattootaan kan hin filamneefi shaakala boodas duubdeebiin haala barbaachisaa taheen kan hin kennamne ta'uusaati.

Gabatee 4.2.3. Hojii gareen walqabatee

Gaaffilee	Safartuu							
	Waliingala		Murteessuun nadhiba		Waliingalu		I	
	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
5.Gochaalee barnootaa baay'inaan gareedhaan raawwattu.	72	30	8	3	160	67	240	100
6.Garee keessatti tokkoon tokkoon keessaniif gaheen isiniif kennameera. Fakkeenyaaf dhiyeessuu,qindeessuu fi yeroo to'achuu.	102	42	-	-	138	58	240	100
8.Garee keessan keessatti hojiin garee kan barattoota hirmaachisu	82	34	-	-	158	66	240	100
11.Qabiyyeewwan adda addaa irratti qophaahuun walii keessan wal barsiiftu.	104	43			136	57	240	100

Akka gabatee 4.2.3. olii irraa hubachuun danda'amutti, gaaffii 5ffaa hojii gareetiin walqabatee dhiyaaterratti, barattootni gochaalee barnootaa baay'inaan gareedhaan

raawwatu jedhuuf, deebiin odeeffkennitoota irraa argame, barattootni %30(72) ta'an, gochaalee barnootaa baay'inaan gareedhaan raawwachuu isaanii kan irratti waliigalan yoo ta'u, barattootni %67(106) waliigaluu isaanii ibsaniiru. Akkasumas, %3(8) murteessuun nadhiba jechuun odeeffannoo bargaaffii guutanii jiru. Yaada olii kanarraa wanti hubatamu, barattootni harki caalaan isaanii gochaalee barnootaa gareedhaan kan hin raawwanne ta'uu isaati. Yaada kana ilaalchisee, guca mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii 2.1. irratti qorattuun adeemsisteen, mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, hojiin garee bakka guddaa haaqabatuyyuu malee, sababa rakkoolee garagaraatiin kan ka'e, barattootni yeroo baay'ee gareedhaan kan hin mari'anne ta'uun hubatameera. Yaada kana hayyoonni akkas jechuun ibsu. Malli dhiyaannaa barataa giddugaleessa godhate irra caalaa gareedhaan akka hojjetaniif carraa waan kennuuf adeemsa barachuuttii keessatti gahee guddaa akka qabudha. (Bonwell and Elison 2003).

Gabatee 4.2.3. Gaaffii 6ffaan, garee keessatti tokkoon tokkoon keessaniif gaheen isiniif kennameera. Fakkeenyaaf, qindeessuu, dhiyeessuufi yeroo to'achuu kan jedhuuf, deebiin odeeffkennitoota irraa argame, barattootni %42(102) ta'an, irratti kan waliigalan yoo ta'u, barattootni %58(138) garee keessatti tokkoon tokkoon barattootaaf gahee qabaachuurratti kan irratti walii hingalle ta'uu, odeeffannoo bargaaffii guutamerraa hubachuun danda'ameera. Kanarraa wanti hubatamu, hojiin garee barattootaaf yemmuu kennamuufii tokkoon tokkoon isaaniif gaheen yeroo tokko tokko qofa kan kennamu ta'uusaati. Haa ta'u malee, hojii garee keessatti barattootni hundi gahee yoo qabaatan itti gaafatamummaan akka itti dhagahamu godha. Itti gaafatamummaa kennameef kanas bahuuf, hojii garee kennameefii xiyyeeffannoon hojjetu. Kun immoo, hirmaannaan daree keessatti godhan daran akka dabaluuf gahee guddaa qabaachuu isaa, guca mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii 1.3. irratti godhameen mirkanaaheera..

Gaaffiin 8ffaa gabatee olii keessatti argamu, garee keessaan keessatti hojiin garee kan barattoota hirmaachisu jedhuuf, deebiin argame, barattootni %34(82) ta'an, hojiin garee kennamu kan barattoota hirmaachisu ta'uusaa irratti waliingala kan jedhan yommuu ta'u, barattootni %66(158) immoo, irratti kan waliingallee ta'uu, bargaaffii odeeffkennitoota irraa hubachuun danda'ameera. Kanarraa wanti hubachuun danda'amu, hojiin garee barattootaaf kennamu haala gahaa taheen kan isaan hin hirmaachisne ta'uu isaati. Guca

mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii, 1.5. irratti qorattuun adeemsifteen, gochaalee adda addaarratti barattoota hirmaachisuuf, barsiisaan xiyyeeffannoo itti kennuun, haala kan hin miijessine ta'uu isaati. Haa ta'u malee, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate keessatti hirmaannaan barattootaafi hojiin garee jiraachuun galma ga'insa isaaf bakka guddaa qabu. Kunis fedhii barattootni barnootaaf qaban akka dabalu gochuun ofitti amanamummaa dabala. Yaada kana, Chet et al (1993) yoo ibsan, malli barataa giddugaleessaa godhate barattootni gaaffilee deebisuuf waan hirmaataniif hubannoo gaarii akka argataniifi waan haaraa akka uumaniif isaan akka gargaaru lafa kaaheera. Kanatti dabaluun, Brand (2003) yoo ibsu, mala barataa giddugaleessaa godhate keessatti, hirmaannaan barattootaa guddaa waan ta'eef, si'aa'inaan akka hordofan isaan godha jedha.

Gabatee 4.2.3. keessatti gaaffii 11ffaa, qabiyyeewwaan adda addaa irratti qophaa'uun walii keessan walbarsiistu jedhuuf, deebii odeefkennitoota irraa argameen barattootni %43(104) qabiyyeewwaan adda addaa irratti qophaa'anii walbarsiisuu isaanii waliingala yommuu jedhan, barattootni %57(136) akka waliingalle odeefkennitootni bargaaffii guutanirraa hubatameera. kanarraa wanti hubatamu, % guddaan qabiyyee adda addaa irratti qophaa'uun walii isaanii akka wal hinbarsiisne kan agarsiisudha. Barattootni beekumsa barsiisaa isaanii irraa argataanittifi bakka adda addaarraa kuufatan, barattoota dandeettiin isaanii gad jiraniif mataduree garagaraa irratti qophaa'anii otoo walii isaanii walbarsiisan, dandeettiin isaanii akka dabaluu, kaka'umsa barumsaaf akka qabaataniifi ofitti amanammummaa akka goonfatan godha. Haa ta'u malee, odeefkennitoota kanarraa wanti hubannu, haalli kun daree barnootaa keessatti haala qubsaa taheen hojiirra oolaa akka hinjirreedha. Walumaagalatti, gabatee olii irraa wanti hubatamu, hojiin garee dhiyaannaa mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, gahee guddaa kan qabudha. Haa ta'uuyyuu malee, hojiin garee daree keessatti mul'atus, haala barbaadamuun hojiirra kan hin oollee ta'uusaati.

Gabatee 4.2.4.Hojii dhuunfaan walqabatee

Gaaffilee	Safartuu							
	Waliingala		Murteessuun nadhiba		waliingalu		I	
	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
4.Barnoota keessan irra caalaa jireenya keessan guyyaa guyyaa waliin wal qabsiiftu.	117	49	-	-	123	51	240	100
9.Haala qabatama naannoo keessanii jireenya keessan waliin wal qabsiisuun gilgaalotni hojjettan bay'inaan siniif kennamu.	101	42	4	2	135	56	240	100
10.Barnoota keessan irratti hundaa'uun rakkoowwan naannoo keessanii furuuf yaaltu.	94	39	-	-	146	61	240	100
14.Barnoota isiniif kennamuun dandeettiiwwan afaaniitti fayyadamuu keessan guddifattaniittu.	81	34	-	-	159	66	240	100
12.Dandeettiiwwan afaanii keessan guddifachuuf daree keessatti gochaawwan soda malee raawwattuu	65	27			175	73	240	100

Akka gabatee 4.2.4. olii irraa hubachuun danda'amutti, gaaffiin 4ffaa hojii dhuunfaan walqabatee dhiyaate, barattootni barnoota keessaan irraa caalaa jireenya keessaan guyyaa guyyaa waliin walqabsiistu jedhuuf, yoo deebisan, barattootni %49(117) ta'an, barnoota isaanii jireenya isaanii guyyaa guyyaa waliin walqabsiisuun barachuu isaanii kan irratti waliigalan yoo ta'u, barattootni %51(151) immoo, kan irratti waliingalle ta'uu, bargaaffii odeeff kennitootni guutan irraa hubatameera. Yaada kanarraa wanti hubatamu,

barnoota jireenyaa guyyaa guyyaa waliin walqabsiisuun barachuun, rakkoolee guyyuu isaan qunnamaniif furmaata kennuufi waan baratan akka hin dagannee isaan gargaara. Haa ta'u malee, deebii odeefkenniitoota kanarraa wanti hubannu, barattootni barnoota isaanii jireenya isaanii waliin walqabsiisuun kan baratan parsantii xiqqoo ta'uusaati. Yaada kana, ICDR(1999) yoo ibsu, barachuun bu'aa qabeessa kan tahu, barattootni barnoota isaanii jireenyaa isaanii waliin walqabsiisanii si'aa'inaan yoo hordofanidha jedha.

Gabatee olii gaaffii 9ffaan, haala qabatama naannoo keessanii jireenya keessan wajjiin walqabsiisuun gilgaalonni hojjetan baay'inaan isiiniif kennamu isa jedhuuf, %42(101) ta'an, barattootni barnoota isaanii haala qabatama naannoo isaanii jireenya isaanii waliin walqabsiisuun gilgaalonni kennamuu kan jedhurratti, kan waliigalan yoo ta'u, barattootni %56(135) ta'an, kan irratti waliingalledha. Akkasumas, barattootni %2(4) ta'an murteessuun nadhiba jechuun bargaaffii dhiyaateefiirratti guutaniiru. Kanarraa wanti hubatamu, gilgaalonni baay'inaan barattootaaf kennaman, haala qabatama naannoo isaanii waliin kan walqabatan dhibbentaa xiqqoo ta'uusaati. Haa ta'u malee, haala qabatama naannoo waliin walqabsiisanii barachuun barnoota haala salphaan hubachuufi akka hin daganne gochuuf gargaara.

Gabatee olii gaaffiin 10ffaa, barnoota keessaan irratti hundaa'uun rakkoowwan naannoo keessanii furuuf yaaltu isa jedhuuf, barattootni %39(94) barnoota kennamuuf irratti hundaa'uun rakkoowwaan naannoo isaanii furuuf yaaluu isaanii kan irratti waliigalan yoo ta'u, barattootni %61(146) ta'an immoo, kan waliingalle ta'uu, odeefkennitootni bargaaffii guutanirraa hubatameera. Kanarraa wanti hubatamu, harki caalaan barattootaa barnoota baratan irratti hundaa'anii rakkoolee naannoo isaaniif furmaata akka hin barbaadnedha. Haa ta'u malee, kaayyoon barachuu inni guddaan rakkoo furuufi. Barnoota barataniin rakkoo furuuf yoo yaalan kaka'umsi barnootaaf qabanis ni dabala. Yaada kanarratti, Bonwell and Elison(2003)yoo ibsan, barattootni mala baruubarsiisuu barataa giduugaleessa godhatetti yoo baratan adeemsa rakkoo hiikuu keessatti adda duree ta'u jedhu.

Gabatee olii gaaffiin 14ffaa keessatti, barnoota isiiniif kennamuun dandeettiiwwan afaanitti fayyadamuu keessaan guddifattaniittu jedhuuf, barattootni %34(81) barnoota

kennamuun dandeettiiwwan afaanitti fayyadamuu guddifachuu isaanii waliingala kan jedhan yoo ta’u, barattoonni %66(159) ta’an, kan walingalle ta’uu, odeefkennitoota bargaaffii guutaan irraa hubachuun danda’ameera. Odeeffannoo gabatee kanarraa wanti hubatamu, barattootni harki caalaan isaanii barnoota isaaniif kennamun dandeettiiwwan afaanii isaanii kan hin guddifne ta’uu isaati. Haa ta’uu malee, barnoonni kennamu tokko dandeettiiwwan afaanii irratti kan xiyyeeffatee qophaa’u ta’uu qaba. Akkasumas, barnoonni hirmaachisaa ta’e, daree keessatti carraa barattootaaf kennuu qaba. Kana ta’uu baannaan, barattootni dandeettiiwwaan afaaniittii fayyadamuu isaanii guddifachuu hin danda’an. Yookiin immoo dandeettiiwwaan afaanii hunda walqixa itti dhiimma hin bahan.

Gabatee olii gaaffiin 12ffaa, dandeettiiwwan afaanii keessan guddiffachuuf daree keessatti gochawwan soda malee raawwattu jedhuuf, barattootni %27(65) ta’an, dandeettiiwwan afaanii isaanii guddiffachuuf gochawwaan daree keessatti soda malee raawwachuu isaanii kan irratti waliigalan yoo ta’u, barattootni %73(175) ta’an immoo, kan waliingalle ta’uu, bargaaffii guutame irraa hubachuun danda’ameera. Kun kan nutti agarsiisu, barattootni baay’een gocha daree keessatti raawwatamurratti soda akka qabanidha. Haa ta’uyyuu malee, iftoominni barataafi barsiisaa gidduu yoo hin jiru ta’e, kaayyoon barbaadame bakkaan hin gahamu.

4.3.Malli Baruuf Barsiisuu Hojiirra Akka Hin Ollee Wantoota Gufuu itti Ta’an

Ilaalchisee

Mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffate hojiirra akka hin oolleef wantoota gufuu ta’an ilaalchisee, afgaaffii barsiisota Afaan Oromoo mana barumsa Gindhiir sad.2ffaa kutaa 9^{ffaa} fi bargaaffii banaa barattootaa, akkasumas, daawwannaa daree qorattuun goote, armaan gaditti xiinxalameera.

4.3.1.Qabiyyeen Walqabatee

Afgaaffii 1^{ffaa}

Gilgaaloonni kitaaba barataa keessatti qophaa’an mala baruu barsiisuu barataa giddugaleeffateetiin barsiisuuf miijataa dhaa? Maaliif? Jedhuuf, barsiisonni harki caalaan lakki jechuun kan ibsani yoo ta’u, sababni isaaniis, tokkoffaan, dubbisni kitaabilee kana

keessatti argaman kan nama ofitti hawwatan kan hin taaneefi kitaabni kun barattootni akka dubbisaniif kan isaan kakaasu akka hin taane ibsaniiru. Fakkeenyaaf , barattoota bashannansiisaa barumsaa kennuufii kan danda’u, kan akka aadaa nyaata Oromoo, uffannaa, kabaja sirnoota garagaraa barreessuun otoo danda’amuu, qabiyyeen kitaabaa, waa’ee aramaa, karaa fi k.k.f, kan of keessatti kan hammachiisuun gaarii akka hin taane himaniiru. Kana dubbisuuf immoo, barataan harki caalu fedhii akka hin qabne ibsaniiru. Fedhii malee dubbisu taanan immoo, yaadrimee dubbisichaa hin hubatan. Kun immoo, gilgaalota dubbisa waliin walqabatan hojjechuu akka hin dandeenye isaan godha. Lammaffaan, gilgaalotni hedduun dandeettii barattootaa kan hin madaalle, jechuunis sadarkaa isaaniirraa kan gadi bu’e waan ta’eef, tuffachuun irratti hin hirmaatani. Yeroo tokko tokko, marii gareen kennameefi dhiisanii gosa barnoota biroofaa yeroo dubbisan yookiin immoo oduu dhuunfaa isaanii odeessu. Haa ta’u malee, rakkoon akkasii otoo jiruu, mala barataa giddugaleeffateen barsiisuun baay’ee ulfaataa ta’a. Barsiisonni, eeyyee jedhanis, sababni isaan kaahan, gilgaalli qophaa’ee jiru, fakkiwwan kenne akka isaan cimdiinis ta’e, gareen tahuun, gara keeyyataatti jijjiiruun ofii isaaniifi dandeettii isaanii akka gabbifatan waan taasisuufi kan jedhudha. Yaada barsiisota kanarraa wanti hubatamu, mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessaa godhatetti fayyadamanii barsiisuuf, yeroon bakka guddaa haa qabaatuuyyuu malee, wayitiin barnootaaf ramadame kitaaba barnootaa waliin kan hin deemnedha. Akkasumas, qajeelchi barsiisaa, wayitiin kitaabaa barnootaaf ramade, qabiyyee kitaabaa barataa waliin kan walhin simnedha. Baruu barsiisuu barataa giddugaleessaa godhate kana hojiirra oolchuuf immoo, walsimannaan kitaaba barnootaa, qajeelcha barsiisaafi ramaddii wayitii jiraachuu qaba. Kun guutamuu baannaan, haala barbaadameen malicha hojiirraa oolchuun rakkisaa ta’a.

Bargaaffii banaa gaaffii 2^{ffaa} irratti argamu, mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhateen barnoota afaanii yommuu barattan, fknf hojii garee, hojii cimdiifi hojii dhuunfaa, rakkooleen isin qunnaman jiru? Jedhuuf, yaadni barattoota irraa argame haala gadiin taa’eera. Barattootni baay’een, hojii garee yommuu hojjetan rakkooleen kan isaan quunnaman jiraachuu kan ibsan yommuu ta’u, sababni isaa immoo, barattootni garee ijaarame keessatti hirmaachuuf fedhii kan hin qabne ta’uu, yaada burqisiisanii hirmaachuuf kan qaana’an ta’uu, kan biraan immoo, bu’aa marii garee otoo hin hubatiin, akka yeroo gubuutti waan lakkaa’aniif, mataduree mariif kenname dhiisanii oduu kan

biraa odeessuu. Akkasumas, hojiin garee yeroo kennamuuf, barattootni muraasni qofa kan hojjetaniifi kanneen biro callisanii kan taahan ta'uu, kun immoo, rakkoolee marii garee, marii cimdiifi k.k.f irratti isaan qunnaman ta'uu ibsaniiru. Itti dabaluuinis, barsiisaan hojii garee kan kennu, yeroo barsiisuun isa jibbisiisu yookiin immoo dadhabu ta'uu ibsanii, hojii garee kennes keessa deemee waan hin to'anneef, barattootni hojii dhuunfaa isaanii kan hojjetan tahuu ibsaniiru. Haa ta'u malee, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, hojiirra oolmaa isaarratti barsiisaafi barataan gaheen isaan fknf. hojii garee, mariifi kkf keessatti qaban olaanaadha. Yaada kana gabbisuun Tudor (1996) yoo ibsu, hojiirra oolmaan mala barataa giddugaleessa godhate barataafi barsiisaan kan raawwatudha. Waan kana ta'eefis, barsiisaan akkamitti barsiisuu akka qabu leenjiin akkuma isa barbaachisu, barattootnis dhiyannaa kanaan akkamittii barachuu akka qaban, maalummaa dhiyaannaa kanaa, kaayyoo isaa, faayidaa isaafi kkf dursanii beeksisuun dhiyaannaan isaa fiixaan bahinsa akka godhatu taasisa jedha. Walumaagalatti, qabiyyeen kitaabaa, mala barataa giddugaleessaa godhateen barsiisuuf, sirritti qubsaa akka hin taane, barsiisonni harkii caaluu irratti waliigalaniiru. Akkasumas, barattoonni harki caalaan isaanii, hojii garee kennamuufii keessatti hirmaannaan isaanii gadi bu'aa ta'uu isaati.

4.3.2. Haala Daree Barnootaan Walqabatee

Mala baruu barsiisuu kamiyyuu keessatti xiyyeeffannoon itti kennamuu kan qabu keessaa tokko, haala daree barnootaati. Haala daree barnootaa yemmuu jedhamu, miijatummaa daree, teessoo, ifa daree, qilleensa gahaafi kkf qabaachuu ilaalata.

Qorattuun, daawwannaa daree seenuun taasifteen, waan argite bifa akkamtaan armaan gaditti kaa'ameera. Guca mirkaneeffannaa daawwannaa gaaffii 3ffaa jalatti, gaaffiileen tarraahan yaadaan waan walfakkataniif, bakka tokkotti haala kanaa gadiin xiinxalamaniiru. Dareewwaan qorattuun daawwannaa irratti taasifte hundi, teessoon isaanii dalgee kan barataan sadii akka irra taa'uuf hojjetame ta'ee, sababa baay'ina barattootaan teessoon dalgee kun barattootni afur akka irra taa'aniif kan dirqama itti ta'edha. Kunis, yeroo hojii gareefi marii adda addaa barattoonni akka hojjetan barsiisaan ajaju, bakka tokkoorraa bakka biraatti akka fedhanitti socho'anii hojjechuuf, kan isaan

rakkisuudha. Teessoowwan kunis, kan irratti barreessuuf tajaajilan (table) waliin waan walqabataniif, caalaatti sochii asiif achiif danqaa ta'u. Kun kan nutti agrsiisu, teessoowwan jiran bifa geengoo uumuun garee hojjechuuf kan miijatan miti. Tarreeffamanii teessoowwaniis, fuulduraa gara duubatti, bakkaa afuriin tartiibaan kan hiriiranidha. Barsiisaan, hojii garees ta'e cimdii kennee, akka mari'atan ajajus, marii tokkoon tokkoon garee keessa deemee ilaaluuf ykn to'achuuf teessoowwan gidduu bakkii daddarbuuf miijataan hin jiru. Kun immoo, milkaa'ina baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffate haala barbaadameen hojiirra akka hin oolleef, gufuu ta'eera. Yaada kana ilaalchisee, Farrant(1980) akka ibsitetti, dhiyaannaa mala barataa giddugaleessa godhate keessatti, barattootni akka barbaadanitti ofirra naanna'aa kan irra taa'anii fi hojii cimdiis ta'e hojii garee keessatti gara miijateeffiitti akka socho'aniif teessoowwan bakkaa bakkatti socho'an jiraachuu qabu. Kun jiraachuu baannan, adeemsi baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhatetti gufuu ta'uu danda'a.

Gaaffii daawwannaa oliin walqabatee, dareewwan barnootaa haala qabatama barattoota amma jiraniin walbira qabamanii yemmuu ilaalaman, rakkoo guddaatu mul'ata . Sababbiin isaa, baay'inni barattootaa yeroo yerootti kan dabalu waan ta'eef, dareewwan jiran keessa barattoota baay'eetu mul'ata. Baay'ina isaaniirraa kan ka'e, barattootni daree keessatti waldhiphisanii taa'u. Kanaaf, bal'inni daree barnootaafi baay'inni barattootaa kan walsimu miti. Kun immoo, barattoonni barnoota isaanii seeraan akka hin hordofne dhiibbaa irraan gaha. Fakkeenyaaf teessoo nama sadii akka qabatuuf hojjetameerratti afur ta'anii yemmuu taa'an, barataan arfaaffarra jiru yaadannoo adda addaa barsiisaan kennamu kan barreessu dabtara isaa jilba isaarra kaahuuni. Kun immoo, hubannoo barataa barumsarraa salphaatti hatuu danda'a.

Gaaffiidhuma kana jalatti, kaka'umsaafi fedhii barnootaa, barattootatti keessatti horuuf, dareen barnootichaa ifaafi qilleensa gaarii argachuu qaba. Haala kana ilaaluuf, qorattuun yemmuu dareewwaan kana daawwatetti, dareewwan barnootichaa foddaa gurguddaa waan qabaniif, ifni gahaan kan jiru yoo ta'u, baay'ina barattootaa humnaa ol daree keessa jiranirraa kan ka'e, qilleensi daree keessaa ukkamamaafi foolii gaarii kan hinqabnedha. Keesumaayyuu, yeroo dabaree galgalaa haalli kun waan hammaatuuf, barsiisaan fedhiifi kaka'umsaan barattoota hordofee barsiisuurra, balbalattii siiqee dhaabachuun barsiisuu

filata. Haalota kanarratti hundaa'uun, qorattuun, haalli qilleensa daree keessaa miijataa ta'e kan hin jirree ta'uu hubateetti. Kun immoo, barsiisaarrattis ta'e, barataarratti dhiibbaa waan qabuuf, barnoota isaanii mala hirmaachisaa ta'etti fayyadamuun akka hin barsiisneefi hin baranne gufuu itti ta'uu danda'a. Yaada kana immoo, Moore (2001) yoo ibsu, mala barataa giddugaleessa godhate hojiirra oolchuuf, bakki miijataafi haalli qilleensaa gaarii ta'e jiraachuu akka qabu ni hima.

4.3.3.Meeshaalee Deeggarsa Barnootaan Walqabatee

Meeshaaleen deeggarsaa, barnootaa kennamutti lubbuu horuun qabatamaa taasisu. Barattootni, waan baratan akka hin daganneef gargaara. Haa ta'u malee, guca mirkaneeffannaa daawwannaa 4.1.keessatti, meeshaaleen deeggarsa barnootaa kan akka fakkiilee, chaartiiwwaniifi poostarootni keenyan irratti maxxanfamanii jiruu? kan jedhuuf, meeshaaleen kun keenyan irratti maxxanfamanii kan hin argammedha. Akkasumas, guca mirkaneeffannaa daawwannaa 4.2.keessatti, barsiisaan kitaaba barnootaan alatti meeshaalee deeggarsaa daree keessatti fayyadamee barsiisaa? kan jedhuuf, barsiisaan meeshaaleen deeggarsaa inni fayyadamee barsiise tokkolee kan hin jirre ta'uusaa, daawwannaa irraa hubatameera. Afaan barsiisuu keessatti, meeshaaleen deeggarsa barnootaa barsiisaanis ta'e barataan yookiin immoo mana barumsaatiin qophaa'ee otoo jiraatee, qalbii barattootaa gara dhimma baratanitti luuccessuuf, akkasumas, akka salphaatti hubatan taasisuu danda'a. Haa ta'uyyuu malee, barsiisonni meeshaalee deeggarsa barnootaa daree keessatti fayyadaman hin jiran. Kun immoo malli barataa giddugaleessa godhate kun, hojiirra akka hin oolle gufuu ta'uu danda'a.

Gaaffii guca mirkaneeffannaa 4.3.irratti caqasame, raabsaa kitaaba barnootaa ilaalchisee daawwannaa qorattuun daree seenuun taasifteen, kitaabni barataa barattoota hundaaf kan walhin geenye ta'uu hubatameera. Kitaabileen gosa barnootaa barattoonni baratanii, lakkofsa barataan walsiman haa jiraataniyyuu malee, kitaabni Afaan Oromoofi kanneen biro kan lakkoofsa barataa waliin walhinsimnes jiru. Kitaabilee lakkoofsaan xiqqoo ta'anis, hanguma isaan gahee, carraadhaan kan argatan yoo tahu, sababa barattoonni hundi fidanii hin dhufneef, daree keessatti kitaaba barnootaa fayyadamanii adeemsa baruuf barsiisuu adeemsisuuf, rakkisaa ta'uun daawwannaarraa hubatameera. Yaada kanarraa wanti hubannuu, sababa hanqina kitaaba barataatiin, barattoonni baay'een hojii

manaa, hojii daree, hojii cimdii fi hojii garee, akkasumas, haala qabatama naannoo isaaniirratti hundaa'anii gilgaalota kitaabarraa hojjechuuf rakkisaa akka tahedha.

Gaaffileefi yaadota olii meeshaalee deeggarsaa waliin walqabatee irratti. Farrant (1980) yoo ibsu, kitaabileen barnootaa, baay'ina barattootaa waliin walsimuu dhabuun, fakkiileen, poostaroonni, chaartoonni fi kkf dhabamuun, hojiirra oolmaa mala barataa giddugaleessa godhate irratti gufuu ta'uu akka danda'an kaaheera.

4.3.4. Haala Yeroon Walqabatee

Haala yeroo yemmuu jennu, wayitii barnootichaaf kennameefi qabiyyeen kitaaba barnootaa walsimuu ilaala.

Afgaaffii barsiisotaaf dhiyaate keessaa, gaaffiin 2^{ffaa} yeroon barnootichaaf kennamee jiru mala barataa giddugaleessa godhate kana hojiirra oolchuuf gahaa dhaa? Maaliif? Isa jedhuuf, deebiin barsiisotaa lakki kan jedhu yoo tahu, sababni dhiyeessan tokkoffaan, ministeerri barnootaa, qajeelcha barsiisaa kutaa 9ffaa irratti, kan ji'a Fulbaanaatti goolabamuuf, wayitii kudha afur kennee jira. Manni barumsa immoo, torbanitti wayitii lama waan kenneef, ji'atti wayitii saddeet qofaa ramadeera. Haala ramaddii wayitii qajeelchi nutti agarsiisuun yoo deemne immoo, yoo xiqqaate boqonnaan saddeet otoo hin baratamiin hafa. Kun immoo, haalli qabiyyee qoratamee wayitii isaaf malu wajjiin dhiyaachuu dhabuun, mala kana hojiirra oolchuuf gufuu ta'eera. Lammaffaan, barsiisaan barnoota waggaa xumuruuf, karoora ni baasa. Karoora isaan deemuuf immoo, bal'inaan wayiticha ofiisaa haguuguu qaba. Yemmuu kana immoo, hirmaannaan barattootaa ni hir'isa. Kanaaf, malli barataa giddugaleeffate hojiirra ooluuf carraa dhaba. Sadaffaan, gilgaalota jiran, malleen barsiisuu garagaraattii fayyadamnee akka hin barsiifne, akkasumas, fedhii barataa eegnee akka hin hojjenne, yerootu nu daangessa. Barattoota haalaan qindeessanii hojechiisuuf, sa'aatii gahaan hin ramadamne. Fakkeenyaaf, hojiin garee tokko kennamee, yeroo mari'atan, otoo yaada mari'atan sanaaf duubdeebiin kennamee waliin hin gahiin, wayitiin barnootaa umatee bilbilama. Haala kanaan yoo deemte immoo, kitaaba fixuu miti qixxeen gahuunuu ulfaataa akka tahe ibsaniiru. Kanaaf, gilgaalota harka caalaa ofumaan akka hojjetan ibsaniiru.

Haala yeroon walqabatee, afgaaffii barsiisotaaf godhameen, malli baruuf barsiisuu akka hojiirra hin oolle gufuu kan itti tahan keessaa inni guddaan, yeroo ta'uu isaati. Kitaabni barataa, qajeelchi barsiisaafi yeroon barnootichaaf kenname, kan wal wajjiin hin deemnedha. Malli baruuf barsiisuufi qabiyyeen barnootaa walsimachuu dhabuun, hojiirra oolmaa mala barataa giddugaleessaa godhate daangessa. Hanqinni yeroo kun immoo, akka barsiisaan mala hirmaachisaa kanarra, malla barsiisaa giddugaleessa godhate hojiirra oolchu taasiseera. Yaada kana gabbisuun, Shank (1999) yoo ibsu, yeroon barsiisuuf kennamu hanqina yoo qabaate, mala ittiin barsiisuu barbaadnu, filatanii fayyadamuun rakkisaa ta'a jedha. Barsiisuuf, yeroon gahaa yoo jiraate, malli barataa giddugaleessaa godhate hojiirra ooluu danda'a. Malleen ittin hojiirraa oolu garaagara fayyadamuu danda'a. Hanqinni yeroo yoo jiraate garuu, barsiisaan mala barsiisaa giddugaleessa godhatetti fayyadamuuf dirqama jedha.

4.4.Gufuu Kan Ta'aniif Furmaata Eeruu Ilaalchisee

Malli baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, hojiirraa akka hin oolle wantoonni gufuu itti ta'an baay'een akka jiran, afgaaffii, bargaaiffii daawwannaa irraa hubachuu danda'ameera.

Haa ta'uuyyuu malee, afgaaffii 4^{ffaa} irratti barsiisotaaf dhiyaate, malli baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, akka hojiirra hin oolle gufuu kan itti tahan dhabamsiisuun danda'amaa? Akkamitti? Jedhuuf, yaadni barsiisonni kennan haala gadii kaahameera. Barsiisonni eeyyee jechuun deebisan, akkamitti isa jedhuuf, sababni dhiyeessaan, tokkoffaan, warroonni sirna barnootaa qopheessaniifi warri siilabasii qopheessan, malli kun hojiirra akka oolu yoo barbaadan, sagantaan barumsa barsiisamuuf kennamuufi qabiyyeen kitaaba barnootaa, akkasumas, baay'ina barattoota daree keessaa yoo wal simedha. Yoo kun sirraa'e, barsiisaniis waan isarraa eegamu raawwachuun gufuu kana dhabamsiisuu danda'a. Lammaffaan, mootummaan manneen barnootaa hundaaf otoo gargaarsa isaan barbaachisu godhee, rakkoo kana dhabamsiisuun akka danda'amu ibsaniiru. Kana jechuun, fakkeenyaaf, barataan dhuunfaatti kitaaba akka argatuuf rabsaan kitaabaa sirriitti hojjechuu qaba. Dareen barnootaa baay'inaan otoo ijaaramee, barattoonni walitti cinqamanii hin taahaan. Kanaaf, malli kun hojiirra akka ooluu yoo barbaadame mootummaan sirriitti itti yaaduu akka qabu ibsaniiru. Barsiisonni hanga

tokko salphisuun danda'ama jedhan immoo,sababni dhiyeessan, tokkooffaa, fakkeenyaaf, barsiisaan barnoota idileen ala (make up)waamuun, kutaa laaboraatorii fayyadamee hanga tokko shaakalsiisuu danda'a. Maaliif yoo jette, kutaan kun hojii garee adda addaaf teessoo miijataa qaba. Barsiisaanis, yeroo gahaa argatee, waan hojjechuu barbaadde hojjeta. Mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate guutummaa guutuutti fayyadamuun uulfaataa ta'ullee, saayinsii isaallee tahu hanga tokko hubachaa yoo deeman, gara fuulduraatti carraa miijataa mala kana itti fayyadaman yoo argatan, hojiirra oolmaan isaa isaan hin rakkisu. Lammaffaa, hunda dura barattootni barumsaaf fedhii qabaachuu qabu.Akkuma barattoonni tokko tokko barachuuf fedhii qabaatanii dhufan, kanneen yeroo dabarsuuf dhufanis jiraachuu isaanii ibsaniiru. As keessatti, qaamni afur waliin socho'uun dirqama. Isaanis: mootummaan barsiisaaf waan barbaachisu guutuun hojii isaaf fedhii akka qabaatu gochuu, barsiisaan barattoota gorsuun fedhii barnootaa keessa isaaniitti horsiisuun, dirqama barumsaa isarraa eegamu gochuu, barataan bu'aa barnootaatti amanee kaayyoo isaa bakkaan gahuuf, barnoota isaatti cimuu, waajjirri barnootaa meeshaalee barnootaa barbaachisoo tahan dhiyeessuufi maatiin barattootaa ijoollee isaanii sirriitti hordofuun gorsuu. Qaamonni kun hunduu harka walqabatanii kan socho'an yoo ta'e, hojiirra oolmaan isaa salphachuu danda'a. Yaada afgaaffii barsiisota kanarraa wanti hubatamuu danda'u, mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessaa godhate, akka inni hojiirra hin oollee wantoota gufuu ta'an dhabamsiisuun. haalota rakkisoo baay'ee keessa darbuufii yeroo dheeraa haa fudhatuyyuu malee, qaamoleen dhimmi kun isaan ilaalatu hundi itti gaafatamuummaafi xiyyeeffannoodhaan yoo hojjetan dhabamsiisuun akka danda'amudha.

Bargaaffii banaa gaaffii 3^{ffaa} barattootaaf dhiyaate, mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhateen barnoota afaanii barachuuf maaltu ta'uu qaba jettu? Isa jedhuuf, yaadni odeeff kennitoota irraa funaaname, akkamtaan haala armaan gadiin xiinxalameera.

Barataan tokko barnoota isaa haala qabatamaafi bu'aa qabeessaan barachuuf, fedhiin barataa hundi guutamuufi akka qabu ibsaniiru. Kana jalatti, qabxiileen barattootni kaasan:

- Barsiisaa hordofuun sirritti akka hin barannee kan nu taasisu keessaa tokko, hanqina kitaabaati. Kanaaf kitaaba malee barachuun waan hin danda'amneef, qaamni ilaallatu kitaabaa barataaf walgeessisuu qaba.

- Daree barnootaa dhiphaa keessatti teessoon jiru lakkoofsa barataan kan wal hingitnefi miijataa hin taane waan taheef haalli itti sirreeffamu jiraachuu qaba.
- Wayitiin barnootaa kanaaf kenname, jalqabumayyuu gahaa miti. Kanaaf, barsiisaan wayitii barnootaa irraa daqiiqaawwaan otoo hin gubiiniifi dhumarrattis osoo hin dhiisiin seeraan itti fayyadamuu qaba.
- Wayitii barnootaa baraaxa'e bakka buusuuf, yookiin immoo qabiyyee kitaabaa xumuruuf jecha, barsiisonni yeroo baay'ee barnoota idileen alaa(make up) waan waamu. Kun immoo, achumaan itti fufanii barnoota idilee barachuuf waan ulfaatuuf, barnoota idileen alaa kana barsiisuun baay'achuu hin qabu.
- Manni barumsa magaala irraa baay'ee waan fagaatuuf, mana kitaabaa akka barbadamettii fayyadamuuf, baay'ee rakkisaadha. Kanaaf, manni kitaabaa barattootaaf magaala keessatti banamuu qaba.
- Barattootni mana barumsaa Amaariffaa irraa dhufan, dandeettiiwwan afaanii arfan irratti rakkoo waan qabaniif, barattoota kanneen biro waliin tarkaanfachuun rakkisaa ta'a. Kanaaf, barattoota kana, barattoota kaaniin qabiyyee barnoota walqixa hubachiisuuf, gargaarsi barbaachisu godhamuu qaba
- Haalli qileensaa naannoo ho'aa waan ta'eef, barnoota waaree booda kennamu hordofuurratti dhiibbaa qaba. Kana waan taheef, haalli itti barnootni dabaree ganamaan qofa kennamuu danda'u miijachuu qaba.

Walumaagalatti, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate hojiirraa oolchuuf, kanneen gufuu tahaniif yaadoleen furmaataa tarreeffamaniiru. Haa tahu malee, haala qabatama biyyattii waliin walqabsiisnee yoo ilaalle, dhiyaannaa kana haala barbaadameen hojiirra oolchuun dadhabamus, hanga tokko shaakalsiisuun akka danda'amudha.

BOQONNAA SHAN

GUDUUNFAAFI YABOO

5.1.Guduunfaa

Kaayyoon qarannoo kanaa, mana barumsa Gindhiir sadarkaa lammaffaa keessatti gosa barnoota Afaan Oromootiin mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhateen barsiisuun akkamittii hojiirra akka oolu sakatta`uudha. Kaayyoon gooree qarannoo kanaa: mana barumsa sadarkaa 2^{ffaa} magaala Gindhiir keessatti barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessaa godhatetti barsiisonni fayyadamanii barsiisuu isaanii addaan baasuu, dhiyaannaa mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhateen barsiisuu wantoota gufachiisan addaan baasuu, mala baruu barsiisuu barataa giddugaleeffatetti gufuu kan ta`aniif furmaata eeruu kan jedhamanidha.

Mana barumsicha keessatti kan argaman kutaa 9^{ffaa} dareen saddeet jiran fudhatamanii, qarannoon irratti adeemsifameera. Barsiisonni Afaan Oromoo afur qarannoo kana keessatti kan hammataman yoo ta'u, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanamu keessaa, afgaaffii, bargaaffiifi daawwannaa dareetti fayyadamuun, bu'aa argamerratti hundaa'uun argannoowwaan gadiirra gahameera.

- ❖ Barsiisonni mana barumsichaa, dhiyaannaa mala barataa giddugaleessa godhate irratti, waan irraa eegamu hin hojjenne. Kana jechuun, barattoota isaaniif mataduree barnootichaa haa beeksisaniyyuu malee, kaayyoo barnootichaa hin ibsine. Akkasumas, barattootni barnoota dura kaka'umsa akka qabaatan hin goone. Irra caalaa malli itti fayyadamanii barsiisaniis, mala barsiisa gidduugaleessa godhatedha.
- ❖ Mana barumsichatti, wayitii barnootaa Afaan Oromooti barattootni hojii garee yommuu hojjetan, miseensi garee sanaa hundi hin hirmaatan. Gaaffilee kan gaafatanis ta'e deebisan, barattoota fedhii qabaniifii yaada isaanii bilisaan ibsatan qofa.
- ❖ Barsiisotaafi barattootaa mana barumsichaaf, leenjiin waa'ee mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessaa godhatee hin kennamneefi.

- ❖ Qabiyyeen kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa, wayitii barnootichaaf kenname wajjiin kan wal hinsimnedha.
- ❖ Mana barumsichaatti, daree barnootaa keessatti, qilleensi gaarii kan hin jirre, dhiphinni daree kan mul'atuufi teessoon miijataa ta'e kan hin jirredha.
- ❖ Mana barumsichaatti, barsiisonni yeroo hojii garee kennaan, tokkoon tokkoon barattootaaf gahee hin kennan, hin hordofanis. Akkasumas, barattoota Afaan Oromoo hin dandeenyeef gargaarsi kan hin godhamneefi ta'uusaa
- ❖ Barsiisonni mana barumsichaa, meeshaalee deeggarsa barnootaa kan hin qopheesineefii kan itti hin fayyadamne ta'uu
- ❖ Adeemsa baruuf barsiisuu qabatamaa taasisuuf, qaamni ilaallatu hundi, wanta irraa eegamu bahuu qaba.

5.2.Yaboo

Argannoowwaan olitti ibsaman yoo ilaalle barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaannaa mala barataa gidduugaleessa godhate hojiirra oolmaa isaa haala gaarii irra akka hinjirre himuun ni danda'ama. Haa ta'uyyuu malee dhiyaannaan mala barataa gidduugaleessa godhate kun barnoota afaaniif barbaachisummaan isaa guddaa waan ta'eef, haala amma irra jirurraa fooyya'ee sadarkaa gaarii ta'e tokko akka qabaatu itti amanama. Kanaafuu, kanatti aansuun rakkoolee kanaaf furmaata gaarii ta'u jedhamanii kan itti amanaman haala gadiin kaa'amaniiru.

- ✓ Dhiyaannaa mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate keessatti, gaheen guddaan barattootaaf bakka itti kennamudha. Barnoota isaanii keessatti, adda durummaan yeroo hirmaatanis, itti gaafatamummaa fudhatu. Kanaafuu, barsiisaan barattootni waan barataniifi shaakalan akka filatan, akkasumas, kaka'umsa uumuun mala barataa giddugaleessa godhatetti fayyadamuuniifi dandeettiiwan afaanii arfan karaa itti guddifachuu danda'an, haalli miijahuuufii qaba.
- ✓ Qophiin kitaabaa barataa, sirna barnootaa bu'uura taasifachuun, odeeffannoofi hubannoo garagaraa dhiyeessa. Akkasumas, akka barsiisaan malleen baruufi barsiisuu garagaraa walsimsiisuun barsiisuufi qajeelchi barsiisaa, kitaabni barataa akkamitti hojiirra akka ooluu, haala itti fayyadama yeroo, wayitiidhaan

qoqqoodee kan qajeelchudha. Haa ta'uyyuu malee, qabiyyeen kitaaba barataafi qajeelchi barsiisaa, haala immamatichaan wayiitii barnootichaaf qophaa'e waliin akka walsimuuf qaamootni kitaaba qopheessaan ilaalcha keessaa galchuun qabu. Akkasumas, malli hirmaachisaa tahe kun hojjiirraa akka ooluuf, B.B.O barattootaafi barsiisotaaf leenjii kennuu qaba.

- ✓ Miija'ummaan daree barnootaa, barattootni si'aa'inaan akka hirmaataan gahee guddaa qaba. Yeroo adda addaatti garee addaa addaa uumuuf bakkaa bakkatti socho'uuf, barattootni fuuleetti wal ilaalaa yaada isaanii waljijjiiruuf, halli qileensaa, baay'inni barattootafi teessoon barnootaaf miijataa ta'e akka jiraatuuf, bulchiinsi mana barumsaafi gamtaan maatii irratti hojjechuu qaba.
- ✓ Hojiin garee bu'aa qabeessaa kan ta'u, barattootni haala walfakkataan yoo hirmaatanidha. Barsiisaniis kana hubatee, yeroo hojii garee kennu, tokkoon tokkoon barattootaaf, gahee isaanii kennuuniifii gahee kennameef bahuu isaanii hordofuu qaba.
- ✓ Meeshaaleen deeggarsa barnootaa, barnoota qabatamaa taasisuufi qalbii barattootaa xiyyeeffannoo keessaa galchuuf iddoo guuddaa waan qabaniif, barsiisaan meeshaalee deeggarsaa kana qopheessuun itti fayyadamuu qaba.
- ✓ Faayidaa mala kanaa hubachuun, manni barumsaa, barsiisaan, barataaniifi maatiin waan irraa eegamu gochuu qabu.
- ✓ Adeemsa baruuf barsiisuu qabatamaa taasisuuf, meeshaalee barnootaaf barbaachisan guutuun murteessaadha. Kanaaf, qaamni ilaallatu kana hubachuun, meeshaalee barnootaa garagaraa qopheessuun, barnoota qabatamaa akka taasisan kan jedhu yaadni furmaataa kan dhiyaate ta'us, yaadolee furmaataa olitti dhiyaatan rakkoolee dhiyaataniif furmaatni kennan gahaa waan hin taaneef, wajjirri barnootaa, abbaan adeemsa hojii magaalichaa, manni barumsaafi barsiisonni yaadolee furmaataa ta'an, haala qabatama jiru wajjiin fayyadamuu akka qaban amanama.

Wabiilee

- Aggrawel,J .C.(1996). *Principles,Methods and Techniques of Teaching*. ,S.N.Printers.
- Bonwell,C. and Alison,A.(2003).*Active Learning Creating Excitement in The Classroom*.
Rhen:Grips.
- Borich.G,D.(1984).*Effective Teaching Methods*.Newyork:Macmillan Publishing
Company.
- Brand,H.(2000).*Teachers Centered Institution vs Student Centered Institution*.Armuchee
High School.Newyork.American Government Schools.
- Capel,et, al.(1995).*Learning to Teach in The Secondary Schools*.London.Rutledge. Clece
–Murcia.(1991).*Teaching English as A Secondary Language*. Newyork:
Longman,Inc
- Chet,et,al.(1993).*Promoting Active Learning Strategies for The College Classroom*.
Sanfransisco.Jossey Base 14.
- Creswell,J.W.(2009).*Research Design.Qualitative and Mixed Research Methods
Approches (3rd ed)*.Thous and Calif: Sage Publication.
- Eggen ,P.D. and D.Kauchax.(1996).*Strategies for Teachers Teaching Content And
Thinking Skills*. Boston.Allyn and Bacon.
- Farrant,J.S.(1980).*Principles and Practice of Education*.New Edition.Longman:Longman
Group Ltd.
- ICDR.(1999).*Teachers Education Hand Book*.Addis Abeba:Finfinne Printing.
- Lue,E.(1998).”*Understanding the concept of Curriculum*”The Basis of Improving
Quality”BESO,Project Addis Ababa.Ethiopia(unpublished)
- _____.(2000).”*The New Curriculum Issue of Theory and Practice for Teaching
Education*.”Abbiyi Addi College of Teacher Education BESO
Project.(Unpublished)
- Macharia,S.N. and Waria,L.M.(1994).*Teaching Practice in Primary Schools*.Hong Kong:
Macmillan Publishing Company.

- MC-Combs,B.L. and Whisler,J .S.(1997).*The Learner Centered Classroom and School: Strategies For Increasing Students Motivation and Achievement*. Sanfrancisco. Jossy Bas.
- Moore ,K.(2001).*Classroom Teaching Skills*.Newyork:Mc Graw Hill.
- Mutassa,N.G. and Wills,G.M.(1994).*Modern Practice in Education and Science*. Gaborone. Bostwana.
- Nachmias,D.Nachmias,C.(1987).*Research Methods in the Social Sciences*.USA:St,Martin's Press Inc.
- Nunan,D.(1988).*Learner Centered Curriculum*.Cambridge Univeristy Press.
- Oskarsson,M.(1978).*Appropriate to Self Assessment In Foreign Language Learning*.Oxford: OUP.
- Opwis,K and Spada,J.(1994).*Problem Solving and Learning Computer Modeling*.The Internationa Encyclopedia of Education.(2nd ed)Vol.18 Elsevier Science Inc.
- Plass,H.(1998)."*The Learner Centered Classroom*."In Amare Asgedom and et al.(eds.)*Quality of Education in Ethiopia Vision For the 21st century*'.Institute of Educational Research. Addis Abeba Univeristy (Unpublished)
- Reed,A.J and Bergemann,V.E.(1995).*In The Classroom:An Introduction to Education*. (2nd ed)North Carolina,Asheville:DPG Inc.
- Richards,J.and Rodgers,C.(2001).*Approaches and Methods in Teaching Foreign Language*. Cambridge:CUP.
- Shank,Cruick.(1999).*The Act of Teaching*.Boston:Mc Graw Hill Companies,Inc.
- Silberman,M.(1994).*Active Learning:101 Strategies To Teach Any Subject*.Boston:Ally and Bacon.
- Smith,R.(2004).*Student Centered Learning*.(File://A:Student Centered % 20 learning.htm)

Squazzin,T.and Grann,M.V.(1998).*Education Reform and Innovations in Namibia*.Okahanja: Namibia.

Tudor,I.(1996).*Learner Centerdness as a Language Education*.Cambridge:CUP. Classroom.

Wasyihun Alamirew .(2006). “ *The Implementation of Student Centered of Teching In Secondary Schools of Mene Sibru Woreda*”Addis Abeba Univeristy (Unpublished)

Yalew Endawok.(2004).*Teachers Beliefs,Knowledge and Practice of Learner Center Approach in Schools of Ethiopia*.The Ethiopian Journal of Education,Vol.xxiv No.2 pp.17-39.

ZewudeTibebu. (2005).“*In The Implementation of Student Centered Methods The Analysis of Student Related Problems in Jimma Zone Seto Semaro School.*”Jimma Univeristy (Unpublished)

Zoltan Dornyei.(2007).*Research Methods In Applied Linguistics:Quantitative,Qualitative and*

አብዱራህማን መሀመድ። (1983) ። መምህሩና ስራው ። አዲስ አበባ ፣ ት.መ.ማ.ማ.ድርጅት ።

ኤልያስ አድማሱ። (1997)። «በኦሮሚያ መምህራን ኮሌጆች ውስጥ መሰረታዊ አማርኛ የሚያስተምሩ መምህራን የተማሪ ተኮር አቀራረብ የክፍል ውስጥ አተገባበር ፍተሻ»። ያልታተመ።

ያለው እንዳወቀ። (1998)። የምርምር መሰረታዊ መርሆዎች እና አተገባበር ። አዲስ አበባ ፣ አልፋ አሳታሚዎች ።

ደበሱ አስረስ። (1990) ። «የማስለጠኛ ዘዴዎች በስልጠና ማኑዋል የመምህራንና የትምህርት ባለሙያዎች ስልጠና መመሪያ»። አዲስ አበባ ። ያልታተመ ።

ትምህርት ሚኒስቴር። (1994) ። የትምህርት መስፋፋትና ጥራት ችግሮችና መፍትሄዎቻቸው ለመምህራን ፣ ለርእሰ መምህራን በተዘጋጀ አውደ ጥናት ላይ የቀረበ። ያልታተመ ።

Dabalee A

Yuunvarsitiitii Addis Ababaa Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanota,

Jornaalizimiifi Sabqunnamtiitti Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii

Bargaaffii barattoota kutaa 9ffaaf dhiyaate

Bargaaffiin kun kan qophaa'e, odeefannoo qorannoo kanaaf fayyadu sassaachuufidha.

Qajeelcha waliigalaa

Bargaaffiin kun barataaf kan qophaa'e yoo ta'u, Kunis, kutaa lama qaba. kutaan inni jalqabaa, filannoowwan gosa shan of keessatti kan qabate yoo ta'u, gabatee keessatti gaaffilee fulduratti mallattoo ($\sqrt{}$) kaahuun deebii keessan ibsaa.

5.Baay'iseen waliigala

4.Waliigala

3.Murteessuun na dhiba

2.Waliingalu

1.Gonkumaa waliingalu.

Kutaa inni lammaffaa immoo, deebii ifaafi gabaabaa ta'e kan barbaadu dha. Gaaffilee kanas miira keessan otoo hin dhoskiin, yaada qabdan akka ibsitan isin gaafadha.

Bargaafficharratti maqaa barreessuun hin barbaachisu.

Maqaa mana barumsichaa _____

Saala

Dhiira

Dhalaa

Daree _____

Umrii _____

La kk.	Gaaffilee	Filannoowwan				
		1	2	3	4	5
1	Mala Barataa giddugaleessa godhateen barnoota afaanii barachaa jirtu					
2	Barattootni shaakala daree keessatti hojjettan filachuuf carraa qabdu.					
3	Shaakallii daree booda barsiisaa keessan irraa duubdeebii argattu.					
4	Barnoota keessan irra caalaa jireenya keessan guyyaa guyyaa waliin wal qabsiiftu.					
5	Gochaalee barnootaa baay'inaan gareedhaan raawwattu.					
6	Garee keessatti tokkoon tokkoon keessaniif gaheen isiniif kennameeraa? Fakkeenyaaf dhiyeessuu,qindeessuu fi yeroo to'achuu.					
7	Barnoota jalqabuun dura kaka'umsa argattu.					
8	Garee keessan keessatti hojiin garee kan barattoota hirmaachisuu?					
9	Haala qabatama naannoo keessaniifi jireenya keessan waliin wal qabsiisuun gilgaalotni hojjettan bayy'inaan siniif kennamu.					
10	Barnoota keessan irratti hundaa'uun rakkoowwan naannoo keessanii furuuf yaaltu.					
11	Qabiyyeewwan adda addaa irratti qophaawuun walii keessan wal barsiiftu.					
12	Dandeettiiwwan afaanii keessan guddifachuuf daree keessatti gochawwan soda malee raawwattu.					
13	Barsiisaan rakkoof furmaata battalaa kennuuf walii keessan akka wal gargaartan carraa isiniif kenna.					
14	Barnoota isiniif kennamuun dandeettiiwwan afaaniitti fayyadamuu keessan guddifattaniittu.					
15	Barsiisaan daree keessatti dandeettii tokkoon tokkoon keessan qabdan addaan baasee beeka.					

Bargaaffii banaa barattootaaf qophaa'e

Deebii ifaafi gabaabaa ta'een ibsi

1. Barsiisaan keessan, irra caalaa daree keessatti mala baruufi barsiisuu barataa giddugaleessa godhatemoo barsiisaa gidduugaleessa godhate fayyadama? Sababa itti filattan ibsaa.

2. Mala barataa giddugaleessa godhateen barnoota afaanii yeroo barattan, fakkeenyaaf, marii gareen, marii cimdiin, hojii dhuunfaan rakkoolee isin qunnaman jiruu? Yoo jiraatan ibsaa.

3. Mala baruuf barsiisuu barata giddugaleessa godhaten barachuuf, maaltu ta'uu qaba jettu? Yaada qabdan barreessaa.

Odeeffannoo seeraan waan guutanniif horaa bulaa.

Dabalee B
Yuunvarsiti Addis Ababaa Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanota,
Jornaalizimiifi Sabqunnamtiitti Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii
Afgaaffii barsiisaaf dhiyaate

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, mana barumsa sad.2ffaa magaala Gindhiir, barnoota Afaan Oromoo irratti hojiirra oolmaa isaa sakatta'uu ilaalchiisee raga funaanuufi. Gaaffileen kunis, haalli hojiirra oolmaa mala barataa giddugaleessaa godhate mana barumsa sad.2ffaa Gindhiir maal akka fakkaatu mirkaneessuufidha. Barsiisonni qaamaan gocha kana raawwatan isin waan ta'eef, hirmaannaan keessaan milkaa'ina qorannichaatiif murteessaadha. Kanaafuu, raga haqaafi qabatamaa akka gumaachitan kabajaafi ulfinaan isin gaafadha. Iccitiin isaa dhiimmuma qorannoo kana qofaaf kan oolu tahuu isiniif mirkaneessa.

Deeggarsa gootaniif galatni koo guddaadha.

Odeeffannoo dhuunfaa

1. Umrii_____
2. Sadarkaa barnootaa_____
3. Muuxannoo hojii_____
4. Gosa barnoota ittiin leenjifamtan muummee_____aantee_____
5. Baay'ina wayitii Afaan Oromoo torbanitti_____

Gaaffiilee armaan gadiif deebii sirrii kenni

Deebii ifaa fi gabaabaa kenni.

1. Gilgaalonni kitaaba barnootichaa keessatti qophaa'an mala baruuf barsiisuu barataa giddugaleeffateetiin barsiisuuf miijataa dha? Sababa jetteef waliin ibsi.
2. Yeroon barnootichaaf kennamee jiru, mala barataa giddugaleessa godhate kana hojiirra oolchuuf gahaa dhaa? Eeyyee yoo jette akkamitti? Lakki yoo jette maaliif?
3. Mala baruuf barsiisuu hirmaachisaa tahe, daree keessatti fayyadamtaa?
4. Mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhate, akka hojiirra hin oolle gufuu kan ta'an dhabamsiisuun danda'amaa? Akkamittii?

Dabalee C

Yuunvarsitii Addis Ababaa Kolleejjii Namoomaa,Qorannoo Afaanota,

Jornaalizimiifi Sabqunnamtiitti Muummee Afaan Oromoo,Hogbarruufi Fookloorii

Guca mirkaneeffannaa, daawwannaa sakatta'a hojiirra oolmaa mala baruu barsiisuu barataa giddugaleessa godhate. Daawwannaan kun, filannoowwan gosa lama of keessatti kan qabate yoo ta'u, gabatee keessatti gaaffii fuulduratti mallattoo (✓) kaahuun deebiin ibsama.

Maqaa mana barumsaa_____

Kutaa_____

Daree_____

Guyyaa_____

Lakk.		Eeyyee	Lakki
	Dhimmolee daawwannaan irratti gaggeefame		
1	<i>Gahee barsiisaa</i>		
1.1	Mataduree barnoota guyyichaa barattootaaf beeksiseeraa?		
1.2	Kaayyoo barnoota guyyaa sanaa barattootaaf beeksiseeraa?		
1.3	Gochaalee adda addaa irratti barattoota hirmaachisuuf haala mijeesseeraa?		
1.4	Barattootni barnoota kennamu fedhiifi xiyyeeffannoon akka hordofaniif isaan kakaaseeraa?		
1.5	Mala baruuf barsiisuu barattoota hunda hirmaachisu fayyadameeraa?		
1.6	Barattootni garee keessatti wal qixa hirmaachuu isaanii hordofeeraa?		
1.7	Barsiisaan gaaffilee ofii isaa deebisuurra barattootni akka deebisan carraa kennaafii?		

2	<i>Gahee Barattootaa</i>		
2.1	Barattootni gareen mari'atuu?		
2.2	Garee uumame keessatti tokkoon tokkoon barataa gahee qabaa?		
2.3	Barattootni hojii daree keessatti kennaamuufii hojjechuuf kaka'umsa qabuu?		
3	<i>Haala daree barnootaa</i>		
3.1	Barattoota daree keessa jiraniif teessoon gahaa jiraa?		
3.2	Teessoowwan jiran bakkaa bakkatti kan socho'anii dha?		
3.3	Teessoowwan gidduu daddarbuuf bakki gahaan jiraa?		
3.4	Bay'inni barattootaa fi bal'inni daree barnootichaa walsimataa?		
3.5	Teessoowwan daree keessaa haalaan tarreeffamoo dha?		
3.6	Dareen barnootichaa ifaafi qilleensa gahaa qaba?		
4	<i>Meeshaalee deeggarsa barnootaa</i>		
4.1	Fakkiwwan garagaraa, poostaroonni, gabateewwan, fi k.k.f barnooticha qabatamaa taasisuuf keenyan irratti maxxanfamanii jiruu?		
4.2	Barsiisaan kitabaa barnootaan alatti meeshaalee deeggarsa barnootaa daree keessatti fayyadameeraa?		
4.3	Kitaabileen barnootaa Afaan Oromoo barataa hundaaf gahaadhaa?		